

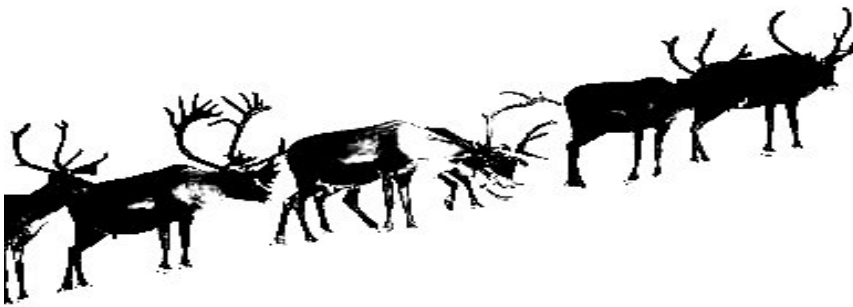
Juridiska Institutionen

Lunds Universitet

Raoul Wallenberg Institutet

Helén Ivarsson

Svenska samers landrättigheter

Examensarbete 20 p

Handledare: Professor Gudmundur Alfredsson

Folkrätt

Januari 2001

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Frågeställning och begränsning	1
1.2 Disposition och metod	2
2. Samer i Sverige	2
2.1 Ursprung	2
2.2 Språk	3
2.3 Samebyar	4
2.4 Kultur	5
2.5 Definition av urbefolkning	6
2.6 Definition av same	7
2.6.1 Renskötande same och icke-renskötande same	7
3. Hur samerna har behandlats genom tiderna	8
3.1 De äldsta uppgifterna	8
3.2 1600-talet	8
3.3 1700-talet	10
3.4 1800-talet	12
3.5 1900-talet	13
3.6 Sammanfattning	15
4. Historisk bakgrund-markrättigheter	15
5. Lagar	18
5.1 Landrättigheter enligt lagen	19
6. Praxis	19
6.1 Skattefjällsmålet	19
6.1.1 Skiljaktig mening	22
6.2 Renbetesmålet	23
6.2.1 Tiden före 1500-talet	24
6.2.2 Tiden 1500-1880	24
6.2.3 Tiden 1880-1900	25
6.2.4 1900-talet	25
6.2.5 Avslutande bedömning	26
6.3 Kommentar	27
7. Nutida forskning	28
7.1 Kaisa Korpijaakko-Labba	28
7.2 Nils Johan Päiviö	29
8. Folkrätten	31
8.1 Lappkodicillen	31
8.2 Konventioner och deklARATIONER som skyddar ursprungsfolks markrättigheter	32

8.3	Kulturella rättigheter	33
8.3.1	Lubicon Lake Band	33
8.3.2	Ilmari Länsman	36
8.3.3	Ivan Kitok	38
8.3.4	Kommentar	39
8.4	Rätten till egendom	40
8.4.1	Deklarationen om de mänskliga rättigheterna	40
8.4.2	Europakonventionen	41
8.5	Icke-rasdiskriminering	42
8.6	ILO:s konvention nr 169	43
8.6.1	Sammanfattning	44
9.	En jämförelse med de nordiska länderna	44
9.1	Norge	44
9.2	Finland	45
9.3	Danmark-Grönland	46
10.	Vilka landrättigheter ska samerna ha?	46
11.	Sammanfattande analys	48
11.1	Inledning	48
11.2	Landrättigheter	48
11.3	Svensk jurisdiktion och praxis och folkrätten	49
11.4	Diskriminering	50
11.5	Slutord	51
12.	Käll- och litteraturförteckning	52

Ordförkortningar

CCPR	The International Covenant on Civil and Political Rights, (Konventionen om medborgliga och politiska rättigheter).
ECHR	European Convention for the protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, (Konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna).
HCR	Human Rights Committee
HD	Högsta Domstolen
ICERD	International Convention on the Elimination of all forms of Racial Discrimination, (Internationella konventionen om utrotande av alla former av rasdiskriminering).
ILO	International Labour Organisation
IWGIA	International Work Group for Indigenous Affairs
NOU	Norges offentlige utredninger
NJA	Nytt juridiskt arkiv
RF	Regeringsformen
RNL	Rennäringslag (1971:437)
SOU	Statens offentliga utredningar
SL	Sametingslag (1992:1433)
SSR	Svenska samers riksförbund
UDHR	Universal Declaration of Human Rights, (FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna)

1 Inledning

Samerna är ett ursprungsfolk som har levt i Norden långt innan länderna fick sina gränser. Genom kolonisationen av norra Sverige trängde sig samhället på men trots det har samerna lyckats behålla sin kultur och identitet. I Norden finns det ca 40.000 samer varav 17.000 i Sverige, 20.000 i Norge, 3.000 i Finland och 2.000 i f.d. Sovjetunionen. Folkräkning av enbart samer har inte förekommit efter 1945 i Sverige och dessutom kan definitionen av same variera vilket gör att den faktiska siffran är osäker.¹

Det samiska kärnområdet, från Rönn 1961 s 1.

Traditionellt är renskötsel samernas centrala näring. Idag är det bara 2.500 samer av 17.000 samer som livnär sig på renskötsel. Renskötseln bedrivs huvudsakligen på olika marker. På sommaren är renen på högfjället (året-runt-markerna) och på vintern är renen i skogsområdena ner mot kusten (vinterbetesmarkerna), där den lättare kan finna föda vid den årstiden. Det är vid flyttningen av renen till vinterbetesmarkerna som de flesta konflikterna uppstår. Privata fastighetsägare har stämt ett antal samebyar och hävdade att samerna ej haft "någon av avtal oberoende rätt till bete med ren" på deras marker och fått rätt mot samerna.² Samerna har i ett annat mycket uppmärksammat mål, det s.k. skattefjällsmålet³, processat mot staten om bättre rätt till vissa fjällområden i norra Jämtland. Även denna tvist som gick ända upp till Högsta domstolen (HD) förlorade samerna.

¹ Fjellström, P, *Samernas samhälle i tradition och nutid*, s. 17, SOU 1986:36, s. 41.

² Renbetesmålet, mål nr T 88/89.

³ NJA 1981 s. 1.

Rennäringslagen (RNL) reglerar idag samernas rätt till mark och vatten. Omkring en tredjedel av Sveriges yta berörs av denna reglering. De icke-renskötande samerna har idag inget skydd av lagen. Inom folkrätten finns det bl.a. konventioner och deklARATIONER som reglerar ursprungsbefolkningars och minoriteters markrättigheter. Dessa är bl.a. artikel 17 i FN:s deklARATION om de mänskliga rättigheterna, Ramkonventionen och ILO-konvention⁴ nr 169 artiklarna 13-19. I lagen regleras samers markrättigheter, förutom i renbeteslagen, även i 2 kap 18 § regeringsformen (RF) som reglerar egendomsskyddet. Diskrimineringsförbudet i 1 kap 2 § RF kan också anses beröra området.

1.1 Frågeställning och begränsning

Landrättigheter är grunden för den fortsatta överlevnaden av ursprungsfolk och svenska samer har åtminstone vad gäller de två ovannämnda rättsliga avgöranden haft svårt att hävda äganderätt och bruksrätt över vissa områden. Inget av dessa fall gäller för hela det område som samerna idag brukar. Detta arbete går ut på att utröna vilka rättigheter till landområden som samerna har och om svensk jurisdiktion och praxis i detta fall överensstämmer med folkrätten? Förekommer det diskriminering kring lagstiftningen om mark- rättigheter? Uppsatsen koncentreras i huvudsak på landrättigheter till det område som samerna idag brukar men även de icke-renskötande samernas situation kommer att beröras. I stort går arbetet ut på att kartlägga historien och nuläget vad gäller markrättigheter för de svenska samerna. Med markrättigheter avses i uppsatsen både bruks- och äganderätt till mark.

1.2 Disposition och metod

Arbetet baseras på litteratur, förarbeten, artiklar, lagtext, konventioner, deklARATIONER, rättsfall och intervju med Lars-Nila Lasko som är kanslichef på Sametinget och med Tomas Cramér som bl.a. förde samernas talan i skattefjällsmålet och var sameombudsman under många år. I uppsatsen ger jag först en bakgrund till samerna och tar upp deras ursprung, språk, kultur m.m. Därefter tar jag upp hur samerna har behandlats genom tiderna, hur markrättsfrågan har hanterats, rättsfall på området och den forskning som bedrivs av samer. Vidare belyses den folkrättsliga regleringen och i korthet hur de övriga nordiska länderna hanterar sina ursprungsbefolkningar. Slutligen sammanfattar jag resultaten och gör en analys utifrån de frågeställningar jag har.

2 Samer i Sverige

2.1 Ursprung

Ingen kan säkert säga hur den samiska befolkningen har uppstått och hur länge samerna har bott i Sverige. De flesta forskare hävdar att samekulturens uppkomst dateras till 100 e.Kr. och att den uppstod genom en sammansmältning mellan olika fångst- och jordbrukargrupper.⁵ De äldsta uppgifterna om samerna är från 98 e.Kr. Tre historieskrivare, Tacitus, Prokopios och Paulus Diaconus, tog upp dem i sina skrifter. Tacitus beskrev ett folk, fenni, som bodde öster om Östersjön. Det var med all säkerhet samer som avsågs. Paulus Diaconus hade mer exakta

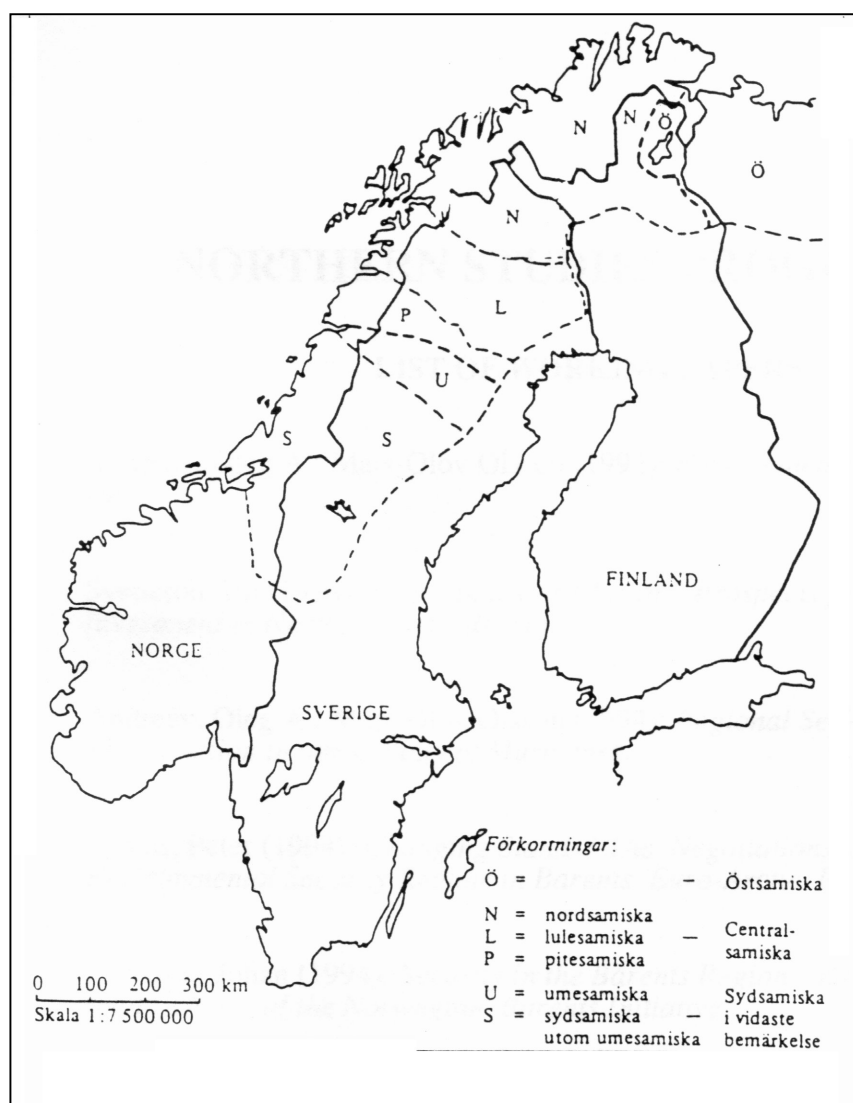
⁴ ILO är förkortning för International Labour Organisation.

⁵ SOU 1999:25 s. 52.

uppgifter. Han skrev i mitten på 700-talet ett verk där samerna benämndes ”skidfinnar”. Han beskrev renen, skidorna och renskinnspälsen hos detta folk.⁶

2.2 Språk

Det samiska språket talas idag av de flesta samer och samiskan kommer från den finsk-urgiska språkgruppen, vilket innebär att den har ett släktskap med finskan. Språket är präglad av det sätt som samerna naturligt har levt d.v.s. nära naturen och med rennäringen som huvudsyssla. Det finns exempelvis ett antal olika ord för snöns olika konsistens. Språket delas in i tre dialekter: östsamiska, centralsamiska och sydsamiska. Dialekterna skiljer sig så mycket åt att samer med olika dialekter ej förstår varandra. Ungefär 9.000 samer i Sverige idag talar samiska d.v.s. något mer än hälften av alla samer. Nordsamiskan talas av ungefär 70% av samerna.⁷

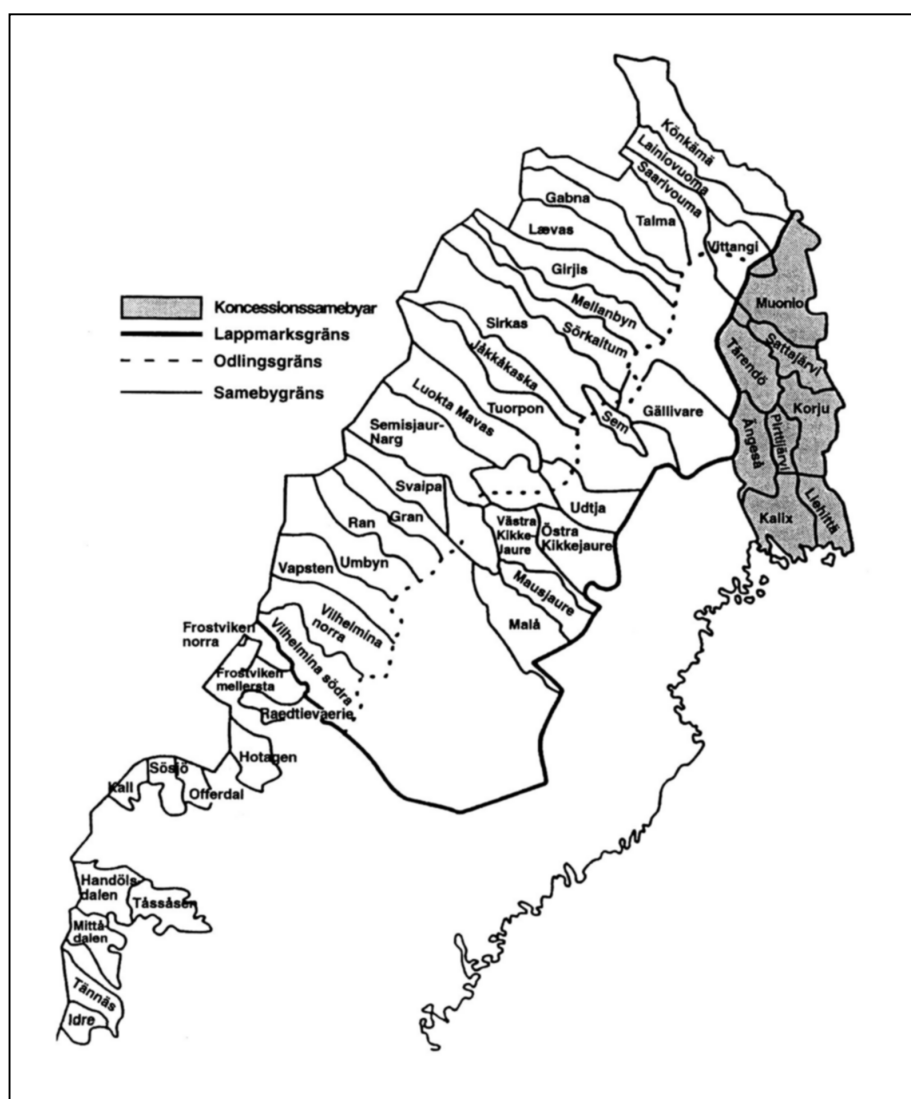
Samiska språk och dialekter, från SOU 1989:41 s 114.

⁶ Ruong, I, *Samerna i historien och nutiden*, s. 45 ff.

⁷ SOU 1989:41, s. 113.

2.3 Samebyar

Det finns 33 fjällsamebyar och 10 skogssamebyar, belägna från Dalarna i söder till Tretriksroset i norr. Ett avgränsat område disponeras av varje sameby för renskötsel. Varje familj äger sina renar och har rösträtt i samebyn i förhållande till hur många renar de äger. Skogssamernas rennäring är mer stationär och skogssamebyarna ligger vanligtvis nedanför odlingsgränsen. Fjällsamerna har ofta långa flyttningar mellan sommar- och vinterbetet i renskötseln.⁸ Renskötsel får bedrivas hela året inom året-runt-marker och från den 1:a oktober till den 20:e april på vinterbetesmarker (3 § RNL).

Samebyar i Sverige, från Lundmark, "Så länge vi har marker", s. 10.

⁸ Lundmark, L, *Så länge vi har marker*, s. 11, SOU 1986:36 s. 52.

Medlemmar i s.k. koncessionsamebyar har tillåtelse att bedriva renskötelse nedanför lappmarksgränsen under hela året (85 § RNL). Koncessionsinnehavaren kan ha skötesrenar som tillhör bl.a. den som har jordbruksfastighet som ligger inom området där koncessionsrenskötelse får bedrivas. Enligt Lars-Nila Lasko⁹ beror detta på att under 1800-talet var fattigdomen stor bland tornedalsbefolkningen och riksdagen bestämde att de fick erhålla inkomst från renskötseln. Lappbyar enbart för Tornedalen inrättades och renskötseln var öppen för alla. Nu är det enbart samer som får vara renskötare men för att äga renar räcker det med att en person är ägare av en fastighet i en koncessionsameby eller i delar av en koncessionsameby.

2.4 Kultur

Begreppet kultur kan ha många betydelser. Kultur i detta avsnitt innebär alla de delar ett samhälle innehåller som gör att en grupp av människor känner att de hör samman: språk, näring, hantverk, klädedräkt osv. Rennäringen är en ursprunglig näring för samerna. Den präglar den samiska kulturen och är viktig för att samernas särart ska behållas. Det är endast samerna som får bedriva rennäring i Sverige enligt lagen.

Innan samerna höll sig med halvtama renar jagade de ren. Eftersom renen levde i flock var det lätt att gillra fällor som täcktes med ris. Samerna byggde fångstarmar som styrde renen mot groparna. Med tiden övergick de till att ha egna hjordar med halvtama renar. Hela familjen bodde i tältkåtor och flyttade med renen på vinter- och sommarbete. Från renen fick samerna det mesta de behövde: kött, mjölk, skinn till kläder och skor, ben till redskap osv. Den nomadism som innebär att renen flyttas över stora områden har sitt ursprung först på 1600-1700-talet. Idag följer samerna inte renarna hela tiden. Endast renskötarna ser till hjorden som under vissa tider är utan tillsyn. Snöskotern har fått ersätta skidorna och helikoptern hjälper till vid hopsamlingen av renarna till renskiljning. Lasso används nu liksom förr för att fånga in renen.¹⁰

Till samisk slöjd används renen och björken. Kåpor tillverkas av björkvriken som är en utväxt på björken. Av renskinnet tillverkas fortfarande s.k. lappskor och väskor. Flätning av band till påsar och skor är en annat typiskt samiskt hantverk. Idag sysslar ett 80-tal samer på heltid som slöjdare men många fler har slöjdarbete som en syssla vid sidan om ett arbete.¹¹

Samernas sång består av den s.k. joiken. Det innebär att sångaren spänner stämbanden hårt och pressar luft genom de spända stämbanden. Joiken kan uppfattas som enformig men kan bli suggestiv och medryckande. Från början användes joiken och trumman för att få kontakt med gudarna. Idag finns joiken kvar som form men dess religiösa betydelse har försvunnit.¹²

⁹ Intervju med Lars-Nila Lasko den 14/12-00.

¹⁰ Rask, L, *Samerna ett gränslöst folk*, s. 19 ff, SOU 1986:36 s. 47.

¹¹ Aa s. 33 ff.

¹² Aa s. 38 f.

2.5 Definition av urbefolkning

Enligt förarbetena¹³ finns idag ingen allmänt erkänd innebörd av begreppet ursprungsbefolkning. Riksdagen har emellertid uttalat att samerna är ett ursprungsfolk och att de har en särställning i samhället gentemot majoritetsbefolkningen och andra grupper i samhället.¹⁴ En ursprungsbefolkning behöver nödvändigtvis inte ha kommit först till en plats, utan det väsentliga är att gruppen bott på området en längre tid och därmed har en anknytning till platsen.¹⁵

Kristian Myntti påpekar att ursprungsfolk i allmänhet definieras som ett folk som är ett områdes ursprungliga innevånare. De har en speciell etnisk identitet i form av en särpräglad kultur och tradition men även ett speciellt förhållande till naturen. Ursprungsfolken kan i de flesta fall även åberopa minoritetsrätten, men ursprungsfolk och övriga minoriteter skiljer sig åt. Den mark som ursprungsfolken ofta av tradition besitter är av mycket stor betydelse för dem.¹⁶

En vanlig definition av ursprungsfolk, som gäller på samer och andra ursprungsgrupper, är enligt Gudmundur Alfredsson:

”the original inhabitants of a territory who have been overcome, often outnumbered, but not assimilated by later settlers of different cultures and ethnic backgrounds who control the national governments.”¹⁷

I ILO-konventionen artikel 169 definieras urbefolkning i artikel 1, som anger att konventionen har tillämpning på:

”1. a) stamfolk i självstyrande länder, vilkas sociala, kulturella och ekonomiska förhållanden skiljer dem från andra grupper av den nationella gemenskapen och vilkas ställning helt eller delvis regleras genom deras egna sedvänjor eller traditioner eller genom särskild lagstiftning; b) folk i självstyrande länder, vilka betraktas som ursprungsfolk på grund av att de härstammar från folkgrupper som bodde i landet eller i ett geografiskt område, som landet tillhör, vid tiden för erövring eller kolonisation eller fastställandet av nuvarande statsgränser och vilka, oavsett rättslig ställning har behållit en del av eller alla sina egna sociala, ekonomiska, kulturella och politiska institutioner. 2. Identifiering av sig själv som ursprungsfolk eller stamfolk skall anses som ett grundläggande kriterium för att fastställa de grupper på vilka bestämmelserna i denna konvention äger tillämpning. 3. Användningen av uttrycket ’folk’ i denna konvention skall inte tolkas så att det ger upphov till rättigheter som kan vara förknippade med begreppet ’folk’ i folkrätten.”

¹³ SOU 1986:36 s. 58.

¹⁴ SOU 1999:25 s. 52.

¹⁵ SOU 1986:36 s. 58.

¹⁶ Myntti, K, *Minoriteters och urfolks politiska rättigheter*, s. 22 ff.

¹⁷ Alfredsson, G, ”Indigenous populations, protection”, *Encyclopedia of Public International Law*, Volym 2, Amsterdam 1995, s. 946.

Sverige har ännu inte ratificerat konventionen. Kritik har framförts mot konventionen att den är alltför vid i definitionen av en ursprungsgrupp. Enligt konventionen räcker det med att man behållit delar av kultur, socialt liv o.s.v. och att man uppfattar sig som ursprungsfolk.

Oavsett vilken definition som anses gälla så har riksdagen år 1977 uttalat att samerna är ett ursprungsfolk i Sverige och att de har en särställning i samhället.¹⁸

2.6 Definition av same

Begreppet same definieras i Sametingslagen som tillkom år 1994. I 1 kap 2 § fastställs definitionen av same enligt följande kriterier.

”Med same avses i denna lag den som anser sig vara same och 1. Gör sannolikt att han har eller har haft samiska som språk i hemmet, eller 2. Gör sannolikt att någon av hans föräldrar, far- eller morföräldrar har eller har haft samiska som språk i hemmet, eller 3. Har en förälder som är eller har varit upptagen i röstlängd till Sametinget.”

Enligt förarbetena¹⁹ bygger definitionen både på en subjektiv och en objektiv del. Det subjektiva kriteriet är att personen själv uppfattar sig som same. Det objektiva kriteriet är språket och det avgörande är att samiska har använts som språk i hemmet. Även avkomlingar till en person med samiska i hemmet ska anses som same. Att ha en förälder som upptas i röstlängd till Sametinget är det sista kriteriet. Om det samiska språket försvagas kan man kvalificera sig som same genom att anteckna sig i röstlängden till Sametinget. Språket blev ett kriterium eftersom man ville harmonisera definitionen med de norska och de finska definitionerna.

Sametinget är en statlig myndighet som handhar samiska frågor som kultur, språk, skola och näring. Vid valet till Sametinget upprättas en särskild röstlängd och endast den som är upptagen på röstlängden får rösta i valet till sametinget.²⁰

2.6.1 Renskötande same och icke-renskötande same

Vilket som kommer att framgå längre fram i uppsatsen är det viktigt att skilja på renskötande same och icke-renskötande same. Renskötande same är en same som utövar rennäring och är medlem i en sameby. Rennäringens utövande regleras i RNL. I princip är det samebyn som beslutar om medlemskap. Icke-renskötande same benämns den same som ej är medlem i en sameby, oavsett om personen är berättigad till renskötsel eller inte. Han har, enligt svensk lag, inga rättigheter angående jakt, fiske och rennäring utan jämställs med övriga svenskar. Det finns en liten grupp fiskesamer som har fisket som sin huvudsakliga inkomstkälla. Dessa samer måste ansöka om tillstånd för fisket av lantbruksnämnd eller annan, eftersom de ej är medlemmar i samebyar. En sameslöjdare, som ej är renskötare, har inte rätt att ta virke till sitt slöjdarbete inom samebyn.²¹

¹⁸ Se SOU 1999:25 s. 52.

¹⁹ Prop. 1992/93:32 s. 36 f.

²⁰ Johansson-Dahre, U, *Sverige och samerna*, s. 8.

²¹ SOU 1986:36 s. 47 ff.

3 Hur samerna har behandlats genom tiderna

För att kunna beskriva hanteringen av samerna är det viktigt att beskriva samerna utifrån det historiska skeendet. Hur jordbrukskolonisation, lagstiftning, spridandet av protestantismen m.m. har gått till och påverkat samerna.

3.1 De äldsta uppgifterna

Efter Tacitus, Procopius och Paulus Diaconus historiebrevbeskrivningar så handlar de äldsta uppgifterna om samerna om det skattetryck de var utsatta för. En norrman Ottar bodde i ett område i nuvarande Troms fylke. Han var rik p.g.a. att samerna tvingades att betala skatt till honom. Skatten bestod av kött och hudar från djur som mård, björn, ren, val och säl. De isländska sagorna berättar om en konung som på 800- talet bedrev handel med samerna och tog upp skatt. Det var inte svårt att handla med samerna och deras villighet bestod i rädsla för konungen. Så småningom fick den norske konungen monopol på de s.k. "finnfärderna" men under medeltiden avtog hans makt och andra folkgrupper kom i en bättre position att exploatera samerna.²²

Under tidig medeltid omfattade Sverige delar av Finland. Birkakarlarna blev de nya exploaterarna av samerna. Birkakarlarna kom förmodligen från Birkala i nuvarande Tammerfors och bosatte sig vid mynningarna vid av svenska norrlandsälvarna. Birkakarlarna hade emellan sig delat upp lappmarkerna och hade därmed monopol på skatteindrivningen. Under en viss tid betalade en del samebyar skatt till tre länder: Norge/Danmark, Sverige och f.d. Ryssland. Birkakarlarna var tvungna att betala en viss del av skatten till svenska kronan. Gustav Vasa avvecklade systemet med birkakarl och tillsatte lappfogdar som direkt till kronan upptog skatter.²³

Ett visst skydd fick samerna via ett kungligt brev år 1584. En gräns vid Songamuota rå i nordligaste Norrland reglerades härmed. Det deklarerades att samerna hade urminnes hävd ovanför gränsen och att inga bönder fick inkräkta ovanför denna.²⁴

3.2 1600- talet

Samernas historia har skrivits av icke-samer och därför finns det olika teorier om deras levnadsvillkor. Lundmark framhåller att rennomadismen tidigast kom till Lule lappmark i början på 1600-talet. Innan dess levde samerna i ett fångstsamhälle med jakt och fiske som huvudsakliga näringar. Lundmark menar att alla de ingrepp som staten gjorde i slutet av 1500-talet och i början av 1600-talet var med stor sannolikhet orsaken till rennomadismens expansion. I slutet av 1500-talet fick samerna smör och mjöl som betalning för skinn. Det ökade näringsintaget resulterade i en befolkningsökning som fångstsamhället inte klarade av och därför övergick samerna till rennomadism. Staten ökade skattetrycket på samerna i början på 1600-talet och krävde även skatt i form av torrfisk och renar. Staten hade vid denna tid stora renhjordar i lappmarken med samer som renskötare. Rennomadismen var betydligt mer krävande för samerna än fångstsamhället och det fanns ingen anledning att anta att samerna frivilligt skulle ha lämnat fångstsamhället enligt Lundmark.²⁵

²² Ruong, I, särtryck ur SOU 1975:100 s. 382 f.

²³ Aa s. 383 f.

²⁴ SOU 1986:36 s. 43.

²⁵ Lundmark, L, *Uppbörd, utarmning, utveckling*, s. 171 ff.

Det var svårt att hålla kontroll på de kringflyttande samerna. I början på 1600- talet bestämde Karl den IX fasta kyrk,- marknads- och tingsplatser. Skatteintäkter och kontroll av handeln var också ett sätt att hindra samernas flyttningar. Man kan säga att en slags livegenskap uppstod för samerna med den nya ordningen. I ambitionen att försöka kristna samerna tvingades sameungdomar till Uppsala för att skolas till präster. Sexton pojkar valdes ut men många lyckades rymma och endast sju kom fram. Samerna hade en egen naturtro och samepojkarerna var knappast motiverade till att bli präster. I slutet av Vasatiden beskattades samerna så hårt att skatten ej enbart erlades med skinnvaror utan också fick erläggas i form av kött av tamren, vildren och fisk.²⁶

År 1632 grundades Skytteanska lappskolan i Lycksele. Ett nytt försök gjordes att kristna samerna. Även här gällde det att utbilda unga samepojkar till präster. En bok om samernas kultur skrevs 1673 av Magnus Gabriel de la Gardie och motivet var att göra samerna kända för att avfärda rykten om att Sverige vunnit segrar med hjälp av samisk trolldom. Boken blev en bra skildring av lapparnas tro, magi, ursprung och levnadsförhållanden.²⁷

Under häxprocessernas tid bedrevs en förföljelse mot de samiska schamanerna. De tvingades att lämna ifrån sig nåidtrummor och andra kultföremål. De nåider som vägrade lämna sin gamla tro kunde bli brända på bål. Idag finns det endast ett 80-tal trummor kvar som bevaras på våra museer.²⁸

Under drottning Kristinas tid upptäcktes silvermalm i Nasa, nära norska gränsen. Silvermalm börjades brytas i ett samiskt bosättningsområde och samerna användes som arbetskraft. Det förekom våld mot samer som vägrade att arbeta i gruvan. Knektar uppmanades att bosätta sig på vägen mellan Piteå socken och silverbruket och de bidrog därmed till att kolonisera lappmarken.²⁹

Det första lappmarksplakatet utfärdades år 1673. Staten visade ett intresse av att utöka jordbrukskolonisationen i samiskt bosättningsområde. Genom plakatet fick nybyggarna vissa rättigheter i dessa områden. Staten framhöll den s.k. *parallellteorin* som innebar att samerna och nybyggarna kunde leva parallellt därför att de använde olika naturtillgångar och därmed ej konkurrerade med varandra. Staten var medveten om att det fanns konflikter mellan samer och nybyggare. Exempelvis var svedjebuket ett stort problem för samerna.³⁰

År 1683 utfärdades en kunglig förordning om skogarna p.g.a. att de nu behövdes för malmbrytningen. Bönderna vid kusten hade lagt beslag på stora områden skog och enligt den nya förordningen tillhörde alla ägor som ej var bebodda kronan.³¹

År 1695 utfärdades tre kungliga brev. Det var om lappskatten, en *lappfogdeinstuktion* och ett plakat om lappmarkens bebyggande. Dokumenten visade kronans allt större intresse för beskattningen av samerna och att utvidga jordbrukskolonisationen. Beskattningen gjordes nu på samebyarna i stället för på den enskilde samen. Lappfogdeinstuktionen visade lappfogdes befogenheter som var att ta upp skatt av samerna, vidmakthålla en slags livegenskap och delta i tingsrättsförhandlingar. 1695 års plakat om lappmarkernas bebyggelse var i stort en

²⁶ Ruong, I, särtryck ur SOU 1975:100, s. 385 f.

²⁷ Aa s. 387.

²⁸ Aa s. 388.

²⁹ Aa s. 388.

³⁰ SOU 1986:36 s. 43 f.

³¹ Ruong, I, särtryck ur SOU 1975:100, s. 389.

förnyelse av 1673 års lappmarksplakat. Ett tillägg var att svedjandet som samerna klagat över skulle minskas. Under slutet av 1600- talet förde staten en medveten kolonisationspolitik. Lappfogdarna fick mer maktbefogenheter och ett lappmarkspastorat skapades. Brömsebrofreden blev viktig för samerna. Det efterlämnades material från diskussionerna om gränserna mellan länderna som användes som bevismaterial i skattefjällsmålet.³²

3.3 1700- talet

Den kristna missionen var stark under 1700- talet. Samerna skulle omvändas från en dålig och ond tro för deras eget bästa. Det största hindret för upplysning, ansåg många, var att samerna levde som nomader. Därför blev det allt viktigare att påverka samerna att bli bofasta. Samerna skulle anpassas till majoritetssamhället och vara mer till lags. Kristendomsundervisningen var ett viktigt led i detta arbete men även ökad kontakt med bönderna eftersträvades. Få präster kunde samiska och ett kommunikationsproblem uppstod. Det fanns en tveksamhet till att utbilda samiska barn eftersom de ej var dugliga och det vilda liv de levde gjorde dem ej lämpliga för yrket. Tilläggas kan att samiska präster hade verkat under 1600- 1700- talen.³³

1723 års kungliga förordning tog bl.a. upp att endast de som kunde samiska skulle få verka som lappmarkspräster och att dessa präster skulle aktivt verka bland samerna och vara med på deras flyttningar. Vidare bestämdes att vid varje huvudkyrka skulle en skola byggas och att barnen skulle få undervisning i kristendom på sitt språk och om de ville skulle de få lära sig svenska. Denna förordning visade sig genomförbar men skolorna startade först på 1730- och 1740- talen. Nya testamentet översattes till samiska och en skolmästare i Lycksele, Per Fjällström, skrev om samernas björnjakt och dess riter. Vid denna tid gavs också en beskrivning av samernas sång och poesi ut. Frihetstiden innebar att samernas kultur till en viss del tillägnades av majoritetsbefolkningen.³⁴

Under 1700- talet skedde en anpassning för många samer till svensk kultur och allt fler blev bofasta och blandades med nybyggarna. Johan Gran var same och landshövding i Västerbotten mellan åren 1653-1678 och han blev så småningom avsatt under märkliga förhållanden. Han blev adlad och efter att ha studerat utomlands blev han assessor vid Svea Hovrätt. Johan Gran framhöll den s.k. parallellteorin och för samerna var hans politik ej positiv och frågan är om han inte blivit assimilerad in i det svenska tänkandet.³⁵

Under Gustav III:s envælde avtog intresset för upplysningsarbetet med samerna. Nybyggarna blev allt fler och svenskan började göra intrång som kyrkospråk. Inställningen till de samiska skolorna ändrades till att bli mer kritisk. En företrädare för kritikerna, kanslirådet Kökeritz, anförde att samernas livsstil gjorde att barnen kom till skolan ”i det mest råa tillstånd” att de inte kunde utbildas till annat än renskötare samt att deras språk var så underligt att det tog halva skoltiden innan elev och lärare kunde förstå varandra.³⁶

Det fanns ett samband mellan kristnandet av Lappland och kolonisationen, därför att prästerna och lärarna tog aktiv del i uppodlingen. Det var vanligt att läraren själv odlade och att odlingsytorna ökade. De samer som blev nybyggare assimilerades till svensk kultur och förlorade sin egen identitet. Kanske var de själva villiga att så fort som möjligt bli svenskar.

³² Roung, I, särtryck ur SOU 1975:100 s. 389 ff.

³³ Aa s. 393 f.

³⁴ Aa s. 396.

³⁵ Aa s. 397 f.

³⁶ Aa s. 404.

Samernas del i nybyggarverksamheten var ungefär en tredjedel av alla nybyggen fram till 1867.³⁷

Den s.k. *lappmarksgränsen* drogs 1751 och var gränsen mellan Lappland och kustlandet. Initiativet till lappmarksgränsen kom från kyrkan. Kustbönderna hade utökat sina fiskeområden att ligga långt in i lappmarken och de var ej intresserade av att ha nybyggen på dessa områden. Prästerna ville ha nybyggen för att få in skatt till kyrkan. År 1738 hävdade landshövdingen att nybyggarna borde skatta som jordbrukare eftersom de inte hade eget fiskevatten utan måste betala till samerna som ”ägde” landet.³⁸

Samerna hävdade att fattigdom fanns i gruppen p.g.a. den minskade tillgången på vilddjur. De var tvungna att slakta renar för att överleva. Många var tvungna att lämna sitt skatteland och det uppfattades av många som att samerna gick söderut enbart för att söka brännvin. Samerna hade fiske och jakt som ett komplement till rennäringen och sanningen var säkert att konkurrensen från nybyggarna bidrog till att många samer ej kunde överleva. Så småningom fick nybyggarna tillåtelse av staten att fiska till husbehov i vissa fiskevatten. Lappmarksreglementet av år 1749 föreskrev att nybyggarna inte skulle befatta sig med fiske och jakt för att det hindrade nyodlingen. Tvärtemot så ger staten nybyggarna tillåtelse till jakt och fiske för husbehov. Vid lappmarksgränsens bestämmande blev samerna och nybyggarna av med konkurrensen från kustbönderna. Ovanför lappmarksgränsen fick endast samer och nybyggare jaga och fiska.³⁹

Svensk-norska gränsen fastställdes år 1751 och samtidigt deklarerades i *lappmarkskodicillen*⁴⁰ att samerna utan hinder av gränsen skulle få flytta mellan rikena. Denna rätt urholkades genom att nybyggarna hade tillåtelse att bosätta sig på samiskt skatteland. Många samer sökte att bli nybyggare på skatteländen och blev därmed bofasta och på så sätt försvann många skatteland som de renskötande samerna skattade för. År 1799 var antalet samer i lappmarken 5.113 och antalet nybyggare i lappmarken var 6. 049. Samerna var en minoritet i sitt eget område.⁴¹

Lappfogden skulle enligt 1760 års *lappfogdeinstruktion* ha kontroll över in- och utflyttningar inom lappbyn. Han skulle vidare upprätta jordbok på hemantal och övervaka att jordbruket sköttes på bästa sätt. Han skulle också medverka i tvister mellan lappallmogen och nybyggarna. Hans huvuduppgift var dock att ta upp skatt både av samer och nybyggare och först i andra hand skulle han bidra till nybyggarkolonisationen. Enligt 1695 års lag skulle lappbyn beskattas utan hänsyn till om någon lapp hade blivit fattig eller hade dött. Däremot skulle lappbyn ej betala för land som frantagits dem till nybyggen.⁴²

³⁷ Ruong, I, särtryck ur SOU 1975:100 s. 403 f.

³⁸ Aa s. 404.

³⁹ Aa s. 404 ff.

⁴⁰ Se avsnitt 8:1.

⁴¹ Ruong, I, särtryck ur SOU 1975:100 s. 406, SOU 1986:36 s. 44.

⁴² Aa s. 40 ff.

3.4 1800- talet

1800- talet präglades av en stor nybyggarkolonisation . Genom industrialiseringen i slutet på 1800- talet kom fler naturrikedomar att exploateras. Samernas land blev allt mer svenskt och nybyggarna blev i majoritet. Samerna som ”skattedragare” minskade allt mer i betydelse och de förlorade allt mer av sitt land. Genom några personers rättvisetänkande tillkom *odlingsgränsen* och renbeteslagstiftningen. På skolområdet skedde en tillbakagång. Lappskolorna blev lappfolkskolor där även nybyggarnas barn kom att undervisas. I slutet av 1800- talet gjorde sig samerna mer hörda. Redan vid avvitrningen⁴³ i Jämtland på 1830- talet hade samer protesterat.⁴⁴

Det fanns personer som kämpade för samernas rättigheter. Petrus Laestadius var missionär och han kämpade för att få lappskolorna tillbaka och undervisning i fler ämnen än kristendomskunskap. Han var kritisk mot prästernas minskade kunskaper i samiska språket och han ansåg att även lappfogdarna och domarna borde kunna samiska. Laestadius visade att det fanns rättsövergrepp mot samer vid konflikt med nybyggare. Han visade även upp negativa sidor hos samegruppen, bl.a. att det förekom mord och stölder.⁴⁵

Lappmarksreglementet och fogdeinstruktionen glömdes ofta bort och år 1813 förbjöd landshövdingen i Norrbotten den samiska allmogen att resa kåtor och vistas med renar närmare än en mil från nybyggarnas byar. Härmed hade samerna förvisats från sitt eget land.⁴⁶

I mitten på 1800-talet vände politiken och samerna fick en skyddslagstiftning. Samerna i Jämtland hade klagat hos kungen, som nu krävde att hänsyn skulle tas till samernas rätt i fråga om avvitrningen. Denna nya politik resulterade så småningom i en bestämmelse om odlingsgräns 1867 och renbeteslagarna 1886 och 1898. Renbeteslagarna reglerade förhållandet mellan rennäringen och jordbrukskolonisationen. År 1841 avsattes de s.k. *renbetesfjällen* för enbart samernas begagnande. Utvidgning av området skedde 1841 genom att staten köpte in hemman och upplät dem till samerna. Renbetesfjällen, lappmarksgränsen och odlingsgränsen har fortfarande betydelse genom rennäringlagen (1971:437). Det största inflytandet har fortfarande samerna ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen.⁴⁷

Ett i det närmaste rasistiskt uttalande står Knut Olivecrona för angående de nomadiserade samerna. I ett uttalande i Högsta domstolen (protokoll öfver lag är enden hållet ut i Kongl. Maj:ts Högsta Domstol, fredagen den 21 november 1884, s.4) säger Knut Olivecrona följande: ”De folkstammar, hvilka icke vilja lemna normadlivet, måste med nödvändighet stanna på en lägre kulturgrad, gifva vika för de mera civilicerade bofasta stammarna och sluteligen efter ett tynande lif, utdö.”⁴⁸

Fram till 1899 hade endast de renskötande samernas situation behandlats i utredningarna. I en motion 1899 togs de icke-renskötande samernas situation upp. Förslaget bestod i att de boskapskötande samerna skulle få en nyttjanderätt på tjugo år. Motionen avslogs i riksdagen.⁴⁹ Kolonisationen hade fullbordats och den samiska befolkningen hade inte

⁴³ Se kaptiel 4.

⁴⁴ Roung, I, särtryck ur SOU 1975:100 s. 408 f.

⁴⁵ Aa s. 409 ff.

⁴⁶ Aa s. 412.

⁴⁷ Roung, I, särtryck ur SOU 1975:100 s. 418, SOU 1986:36 s. 44.

⁴⁸ Cramér, T, Samernas Vita Bok, vol. 1, 1966, s. 10.

⁴⁹ Roung, I, särtryck ur SOU 1975:100 s. 420.

minskat i antal. När majoriteten av samerna år 1900 var bosatta ville staten inte stödja den verksamheten. De hade ju nått sitt mål. I en offentlig utredning⁵⁰ konstaterades att renbeteslagarna endast reglerade renskötande samers rätt. Vidare att de samer som levde av jakt och fiske ej skulle stå rättslösa och att deras rätt skulle sträcka sig lika långt som de renskötande samernas.⁵¹

3.5 1900- talet

År 1908 lades en motion fram som tydligt visade de problem som samerna hade. Motionen upptog bl.a. de icke-renskötande samernas osäkra läge, upphävandet av besittningsrätt till skatteländ, förbudet för samerna att genomföra ett nybygge även om det var på skatteländ de ärvt och slutligen den ryska gränsens stängning för svenska samer. Förslag som lades fram var att en återgång skulle ske till förhållandena före 1886 års renbeteslag, som tog upp samernas besittningsrätt till lappskatteländen. Vidare föreslogs att samernas skadeståndsskyldighet vid renskötseln skulle regleras, att staten skulle köpa in ett område som samerna behövde för renskötseln och att jord till odling skulle upplåtas till den icke-renskötande samegruppen med renskötsel som möjlig binäring. Angående skolfrågan föreslogs att samebarnen skulle få skolundervisning som inte inkräktade på deras nomadliv. Motionen blev till en riksdagsskrivelse om bl.a. att en utredning borde tillsättas för att se över den icke-renskötande samernas ställning. Efter motionen följde en utveckling som i stora drag kan beskrivas som att den centrala styrningen blev allt starkare och likaså åtskillnaden mellan renskötande och icke-renskötande samer. Samekvinnan Elsa Laula framförde sitt förslag som en bilaga till motionen. Hon framhöll att de renskötande och de icke-renskötande samerna skulle ses som en enhet som antingen renskötare eller nybyggare, eller dessa båda i kombination. Utredningsarbetet efter 1908 års motion resulterade i 1928 års renbeteslag som enbart tog upp de renskötande samernas verksamhet. Här uppstod en åtskillnad mellan samerna som har återverkningar än idag och som skulle kunna bli ett hot för samernas existens.⁵²

Vid tillsättandet av 1919 års lappkommitté framhöll civilministern att de icke-renskötande samernas situation tillhörde de mest svårlösta frågorna.. Han föreslog att mark skulle upplåtas till de icke-renskötande samerna. Utöver detta förslag framlades problemet som en fattigvårdsfråga i fortsättningen.⁵³

En stark statlig administration växte fram. Särskilda lappfogdar skulle övervaka tillämpningen av 1886 års renbeteslag. I slutet av 1920- talet fick lappfogdarna hjälp av särskilda tillsyningsmän. Under dem fanns ordningsmän som både valdes av byarna och tillsattes av länsstyrelsen. Genom denna organisation blev kontrollen över samebyarna total. Fattigvården, jakt- och fiskeupplåtelser tillhörde fogdarnas område. Vid lappfogdesammanträdena löstes tvister mellan samer som ej hade något inflytande. Lappfogdarna skulle också ange vilka samebarn som skulle få undervisning i nomadskolan.⁵⁴

Ett uttalande av kyrkoherden Vitalis Karnell i Karesuando, framhåller samerna som ett exempel på vad som styrde samisk politik under 1910-1920- talen. Karnell stod för åsikten att "lapparna" kunde man göra till nyktra och hjälpligt bildade människor men för övrigt skulle

⁵⁰ SOU 1922:10.

⁵¹ Roung, I, särtryck ur SOU 1975:100 s. 421.

⁵² Aa s. 424 f.

⁵³ Aa s. 426.

⁵⁴ Aa s. 466 ff.

de ej få använda sig av samhället för ”lapp ska vara lapp”. Han hade en negativ syn på samerna förmåga att tillägna sig den civiliserade kulturen.⁵⁵

År 1898 protesterade en same, Thomas Nilsson, angående samernas skadeståndsskyldighet för höskador på deras eget skatteland. Hans son, Torkel Nilsson, kom senare att bli en centralfigur för frigörelseprocessen. Den första riksdagsledamot som började att tala för samernas delaktighet i beslutsprocessen var Annerstedt. Mellan åren 1898 och 1937 lägger Carl Lindhagen fram ett 20-tal motioner. Han föreslog bl.a. samisk representation i riksdagen och en rättsordning för samernas jordbruk- och bostadsfråga.⁵⁶

I von Sydows proposition 1917 var segregationstanken maximal. Han ansåg att samerna ej behövde hus vid renbetesområdena. Propositionen avvisades dock av riksdagen. Skolfrågan togs upp på landsmötet och 1913 års skolreform kritiserades hårt. Det fanns tongångar bland majoritetsbefolkningen som menade att skolan skulle vara skadlig för nomadbarnen. Samerna själva ansåg att en utbildad same blev ej en dålig renskötare. Först vid landsmötet i Östersund år 1918 kom en vändpunkt för samerna. Det var första gången som samerna ombetts att yttra sig. Samerna hävdade att de var en enhet oavsett om de var nomader eller bofasta.⁵⁷

Den officiella ståndpunkten framfördes av Karnell och innebar att eftersom samerna ej betalade skatt till staten skulle staten ej heller gå deras önskemål till mötes, förutom vad det gällde undervisningen. Barnhemskostnaderna skulle samerna själva stå för. Till sist enades man om att de fasta skolorna skulle bli internat och att de vandrande skolorna skulle avskaffas. Vid landsmötet bildades ”Lapparnas centralförbund” som ej kom att verka. Lokala sameföreningar bildades däremot och de kom att betyda en del för samernas frigörelseprocess.⁵⁸

Vid 1937 års landsmöte gjordes det från lappadministrationens sida försök att misstänkliggöra de aktiva och drivande samerna. Mötet besöktes av fler samer än vid något annat landsmöte. Politiker inom berörda ansvarsområden var delaktiga och samerna angrep lappväsendets maktutövning på ett konstruktivt sätt. Behovet av en centralorganisation togs åter upp och 1950 bildades Svenska samers riksförbund (SSR). Initiativet till 1971 års renbeteslag togs av SSR och jämfört med 1928 års lag fick samerna mer att säga till om i renskötselfrågorna.⁵⁹

En för samerna känslig fråga på senare tid var stadgandet om att tillåta småviltsjakt på statlig mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen. Beslutet innebar att allmänheten fick tillträde till lappmarkerna. Samerna protesterade mot ändringen som trädde i kraft den 1 juli 1993. Samerna hävdade det grundlagsstridiga i beslutet och ansåg att de hade ensamma jakt och fiskerätten i dessa områden och att de ännu en gång hade frångått sina rättigheter. I 1 § RNL stadgas att samer får bruka mark och vatten för underhåll för sig och sina renar. I 25 § sägs att ”medlem i sameby får jaga och fiska på utmark inom de delar av byns betesområde som hör till renbetesfjällen eller lappmarkerna, när renskötsel är tillåten”. Vidare regleras upplåtelsen av marken i 32-34 §§. Samerna får ej själva besluta om upplåtelse (31 §) och upplåtelse får endast ske om det ej medför avsevärd olägenhet för renskötseln (32 §). Avgiften

⁵⁵ Ruong, I, särtryck ur SOU 1975:100 s. 427.

⁵⁶ Aa s. 429.

⁵⁷ Aa s. 431.

⁵⁸ Aa s. 432.

⁵⁹ Aa s. 432 f.

som inkommer fördelas mellan Samefonden och den berörda samebyn (34 §). Staten får därmed ingen del av intäkterna.⁶⁰

I en artikel kritiserar Bertil Bengtsson beslutet om småviltsjakten. Han påpekar att samerna har jakt- och fiskerätt enligt urminnes hävd och att det bl.a. har fastställts av Högsta domstolen i skattefjällsmålet. Vidare anser Bertil Bengtsson att staten inte har lagfart på dessa fjäll och att ett fastighetsförvärv i vanlig bemärkelse ej kan åberopas av staten. De nya reglerna är en kränkning av egendomsskyddet, anser han. Han ifrågasätter hur en tidig äganderätt till dessa fjällområden har omvandlats till en jakt- och fiskerätt som samerna inte ens förfogar över. Han avslutar med undra huruvida denna reglering stämmer överens med våra folkrättsliga åtaganden.⁶¹

3.6 Sammanfattning

Samernas landområde har minskat allt eftersom grannfolken har trängt sig på. Detta förhållande existerar ännu idag och hotar de områden som finns kvar. Samerna har också genom tiderna utnyttjats som arbetskraft. Även icke- samer hade renhjordar som sköttes av samer. 1928 års lag om renskötseln gjorde att stora reninnehav hos icke- samer förbjöds. Runt sekelskiftet talade många bönder i Jokkmokk samiska i hemmet. Samiskan verkade i stort ha varit ett kommunikationsspråk mellan samer och icke-samer. Under utvecklingens gång har staten ställt sig på nybyggarnas sida framför samerna, samtidigt som renskötseln med jakt och fiske har skyddats mot nybyggarna. Samerna har ej fått agera som en självständig part. Det låg ej i tiden att låta de ”mindre besuttna” påverka besluten. Under 1900- talet har samiska organisationer växt fram och samerna har kunnat göra sin stämma hörd.⁶²

4. Historisk bakgrund:markrättigheter

Koloniseringen av Norrland har som tidigare nämnts pågått sedan medeltiden. Från och med 1600-talet lever samerna som rennomader. I början på 1800-talet levde de flesta samer som renskötare. Stora delar av Norrland användes för rennäringen och skatt betalades av samerna på samma sätt som bönderna betalade för sin mark. Skatten hade betalats av samerna sedan 1600-talet för renbetesfjäll i Jämtland och för lapps katteland i övriga delar där samerna hade bruksrätt.⁶³

I och med Gustav Vasas starka styre blev statsmakten synlig på allvar i Norrland. I Gustav Vasas brev av den 20 april 1542, som var riktat till allmogen i södra Norrland, framhölls att ”sådana ägor, som obbyggde ligga, höra Gud, oss och Sveriges krona till, och ingen annan”. Detta brev har använts för att visa att samerna inte hade någon äganderätt till de marker de brukat. Andra tolkningar har gjorts som visar att brevet i sig inte visar att kungen i privaträttslig mening åberopat äganderätt eller begränsat samernas jakträtt. Samerna hade ännu inte utvecklat den nomadiska renskötseln och försörjde sig vid denna tiden på att jaga ren och fiska. Sakta började renskötseln utvecklas i det inre av Norrland och så fort det krävdes åtgärder till skydd för samerna så utfärdade kungarna skyddsbrev. Karl den IX talade

⁶⁰ Bengtsson, B, ”Småviltsjakten från civilrättslig och statsrättslig synpunkt”, Beslutet om småviltsjakten, en studie i myndighetsutövning, rapport från Sametinget, s. 47.

⁶¹ Bengtsson, B, ”Varför ska samerna hindras att förfoga över sin egendom?”, Samefolket nr 1/1994, s. 14 f.

⁶² Ruong, I, särtryck ur SOU 1975:100 s. 375 ff.

⁶³ Sjölin, R, *Samerna och samefrågor i svensk politik*, s. 143 f.

i flera brev om samers ägande- och skatterätt till mark. Rätten till skattelanden bekräftades genom *inrymningsaktier*.⁶⁴

Under enväldestiden utfärdade Karl XI ett påbud om norrlandsskogarna, med syftet att skilja kronan och böndernas skogar från varandra för att garantera ved till gruvhanteringen. I och med detta dekret kom han att inleda den s.k. *avvittringen* och han hänvisade till Gustav Vasas brev av 1542. Dekretet gällde enbart skogsområdena. Med tiden krävde bönderna att få åker, äng och skog avstyckade med äganderätt. Statlig mark avskiljdes för att böndernas små hemman skulle bli större och kunna försörja en hel familj. Västerbotten och Norrbottens kustland fick sin första avvittringsstadga år 1824. Samerna hade svårt att hävda sina rättigheter men vissa exempel finns från tidigt 1800-tal att statsmakten lyssnade på samerna och såg dem likvärdiga nybyggarna. I Jämtland hade avvittringen pågått sedan 1700-talet. Omkring 1830 uppvaktade samer konungen och tog upp problemet med att rennäringen höll på att försvinna genom avvittringen. De svenska samerna hade också problem med de norska nybyggarna. År 1843 tillsattes en svensk-norsk kommitté för att se över konflikten med de norska nybyggarna. Redan under 1800-talet började de stora frågorna kring markrättigheter bli tydliga i både Sverige och Norge.⁶⁵

I kodicillen till 1751 års gränstraktat reglerades svenska samers rättigheter i Norge. Samerna skulle få korsa gränsen med renar även under krigstid och de behövde bara betala skatt i ett land.⁶⁶ Efter Napoleonkrigen ansåg Norge att förutsättningarna för traktatets giltighet ej fanns mer. Svenska flyttsamer och norska nybyggare var i ständig konflikt och Ryssland stängde Finlands gräns för flyttsamer mot Norge år 1859 och mot Sverige år 1888. Detta gav resultatet att renbetesmarker försvann för svenska samer. Svenska staten gav sitt stöd till de svenska samernas rättigheter till betesmarker i Norge. Om samerna ej hade tillgång till dessa områden hade staten varit tvungen att skaffa fram dessa på svenskt område. Den första kommitténs förslag kom aldrig till riksdagen men andra förslag blev grunden till en proposition 1841 som ej godtogs i riksdagen. Senare kom en lag: ”Rörande lapparna i de förenade kungarikena”. Svenska staten hade hävdat samernas intressen men eftersom nybyggarna var fler än samerna gick staten med på vissa begränsningar. I riksdagen prioriterades jordbruket och man såg renskötseln som dömd att gå under. Att samerna som en ursprungsbefolkning skulle ha äganderätt till marken togs ej upp. Några få personer talade för samernas sak bl.a. HD-ledamoten Edvard Carelson.⁶⁷

Lagen rörande de svenska samernas flyttningar mellan Sverige och Norge var gjord utan samisk medverkan. Tidigt i beslutsprocessen hade samers synpunkter hörts men vägen var lång till riksdagsledamoten och när förslaget nådde fram var det att likna vid rykten. Man kom överens om att förslaget skulle gälla till år 1898. Konflikterna fortsatte i Norge mellan norska bönder och svenska samer och mot lagen dömdes norska domstolar skadestånd till bönderna som renarna hade förorsakat. År 1898 var hotet stort om en gränstängning men en överenskommelse om förlängning av lagen gjordes i avvaktan på en norsk renbeteslag. I överenskommelsen år 1905 mellan Sverige och Norge angavs att samerna av humanitära skäl skulle få fortsätta sina flyttningar mellan länderna.⁶⁸

⁶⁴ Mörner, M, ”Samers och indianers rätt till jorden - en historisk jämförelse inför Högsta domstolen”, s. 423 f.

⁶⁵ Sjölin, R, *Samers och samefrågor i svensk politik*, s. 144 f, Mörner, M, ”Samers och indianers rätt till jorden-en historisk jämförelse inför Högsta domstolen”, s. 427.

⁶⁶ Mörner, M, ”Samers och indianers rätt till jorden-en historisk jämförelse inför Högsta domstolen” s. 433.

⁶⁷ Sjölin, R, *Samers och samefrågor i svensk politik*, s. 145 ff.

⁶⁸ Aa s. 145 ff.

Efter att en kommission tillsatts och ett stort material till en skiljedom hoparbetats kom ett svensk-norskt traktat år 1913. Därefter tillsattes en ny kommission och resultatet blev 1919 års renbeteskonvention med Norge. Samerna fick fortsatt renbete på vissa av norska staten ägda områden, men förlorade flyttningsrätten till atlantkusten. Betesbristen löste länsstyrelsen genom att tvångsförflytta samer till de södra delarna av länet och genom tvångsslakt av renar. Konventionen sades upp år 1960 av Norge.⁶⁹

Svenska staten hade genom genomförandet av en odlingsgräns, speciella regler i avvitringsstadgorna och genom förhandlingar med norska staten sökt garantera samerna vissa områden. Under samma tid ökade kolonisationen av Norrbotten och stängningen av finska gränsen gjorde att samerna emellan sig började konkurrera om marken. Renbeteslagen av år 1886 grep in i hela de samiska livsmönstret. Samerna var nämndemän i häradsrätterna och medlemmar i s.k. insyningsnämnder och kunde därmed påverka etableringen av nybyggarna. Efter hand kom bönderna att alltmer dominera kommunalstämmorna och kunde därmed förespråka avvitrningen. Allt färre samer valdes som nämndemän. Kungörelser om avvitringsammanträden nådde inte alltid fram till samerna och odlingsgränsen drogs för sent för att förhindra nybyggen i fjällområden. Inrymningsärendena flyttades från häradsrätterna till länsstyrelserna under slutet på 1700-talet till början på 1800-talet. Detta förfarande i sig kunde samerna ej överklaga.⁷⁰

Genom renbeteslagarna 1886 och 1898 fick samerna en på sedvana garanterad renbetesrätt och därmed gavs intrycket att samerna tilldelats rättvisa. Samerna garanterades ingen äganderätt och hade därmed ej skydd mot jordbruket och andra näringar som var på frammarsch i Norrland. Samernas möjligheter att påverka lagstiftningen var minimala. I Jämtlands och Västerbotten hade samerna oftast ej tillträde till kommunalstämmor och i Norrbotten dominerade nybyggarna på stämmorna. Parallellterorin försvann i och med renbeteslagarna och jord- och skogsbruk skulle få ta all mark i anspråk. Gruvhanteringen blev ett uppsving för svensk ekonomi och samerna kunde nu enbart hoppas på humanitära skäl som anledning till att ta hänsyn till deras behov. Renbetesrätten kom via renbeteslagarna inte att beskattas som förmögenhet och därmed fick samerna ej rösträtt på kommunalstämmorna och samernas ställning försvagades.⁷¹

I slutet på 1930-talet fick samerna åter igen löften från staten att samerna skulle få ökat inflytande. Efter andra världskriget fanns det ingen som föreslog nya utredningar. De icke-renskötande samerna drogs till tätorterna och storstäderna i södra Sverige. Nya utredningar om samerna påbörjades först på 1950-talet. I och med SSR:s bildade ökade det samepolitiska arbetet och kontakterna med myndigheterna ökade. Resultatet blev att rennäringens villkor förbättrades. När både renskötande och icke-renskötande samer framförde sina krav på mark och vatten blev det svårare att nå ett resultat. Samerna grundade sina krav på sin ställning som urbefolkning och etnisk minoritet. Invandrapolitiken på 1960-talet påverkade även samernas situation. Allt fler människor började att upptäcka att samerna fanns.⁷²

⁶⁹ Sjölin, R, *Samer och samefrågor i svensk politik*, s. 148 och 169.

⁷⁰ Aa, s. 149 f, Mörner, M, ”Samers och indianers rätt till jorden-en historisk jämförelse inför Högsta domstolen”, s. 431.

⁷¹ Sjölin, R, *Samer och samefrågor i svensk politik*, s. 158 f, Mörner, M, ”Samers och indianers rätt till jorden-en historisk jämförelse inför Högsta domstolen”, s. 439.

⁷² Sjölin, R, *Samer och samefrågor i svensk politik*, s. 171 ff.

5 Lagar

Samernas rättsliga förhållanden regleras i olika lagar. Av *RNL* framgår att den som är av samisk härkomst får använda mark och vatten till renskötsel (1 §). Det är endast medlem av sameby som får bedriva renskötsel och renskötselrätten grundas på urminnes hävd. Medlem i sameby är den som utövar renskötsel inom byns område, same som har verkat som renskötare och ej övergått till annat yrke och den som är make eller barn till medlem av sameby (11 §). Möjligheten finns att en sameby kan anta annan same som medlem om han avser att verka som renskötare med egna renar inom byn (12 §). Om en same nekats inträde kan länsstyrelsen vid särskilda skäl bevilja en same medlemskap (12 § 2st).

Idag finns inte urminnes hävd i jordabalken men i gamla jordabalken (15 kap. 1§) definieras urminnes hävd som: *”där man någon fast egendom eller rättighet i så lång tid okvald och obehindrad besuttit, nyttjat och brukat haver, att ingen mindes eller av sanna sago vet, huru hans förfäder eller fångesmän först därtill komne äro”*. Länsstyrelsen avgör det maximala antal renar som får beta på byns område (15 §). På områden där samebyn har rätt att bedriva renskötsel får medlem i samebyn jaga och fiska på utmark (25 §). Ägaren till mark inom samiska året-runt-marker får inte vidtaga åtgärder som medför avsevärd olägenhet för renskötseln (30 §). Denna reglering gäller inte vinterbetesområdena. Lantbruksnämnden förvaltar mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen. Nyttjanderätt kan upplåtas om det ej medför avsevärd olägenhet för renskötseln (32 §). Upplåtelse kan ske i form av jakt, fiske, anläggandet av turistanläggning, skidlift m.m.

Sametingslagen (SL) reglerar det nybildade Sametingets uppgifter. Sametinget är en myndighet vars uppgift är att bevaka samefrågor (1 kap.1 §). Sametinget får besluta om statens årliga bidrag och har rätt att utse ledamöter till sameskolans styrelse. I 1 kap. 2 § definieras vad en same är. I förarbetena till lagen nämndes att Sametinget eventuellt får mer att säga till om i framtiden.

Grundlagsskydd finns genom 2 kap. 18 § RF som reglerar egendomsskyddet. En förstärkning av skyddet gjordes år 1994 i.o.m. andra stycket som garanterar att den som utsatts för expropriation ska få ersättning för förlusten. Om staten inskränker användningen av mark eller byggnad så att markanvändningen försvåras, ska ersättning utgå. Av 1 kap. 2 § RF framgår att *”etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv bör främjas”*. Även icke-rasdiskriminering upptas i grundlagen. *”Lag eller annan föreskrift får ej innebära att någon medborgare missgynnas därför att han med hänsyn till ras, hudfärg eller etniskt ursprung tillhör minoritet”* (2 kap.15 § RF).

I *skogsvårdslagen* framgår att vid skötsel av skog ska hänsyn tas till rennäringen (31 §). Berörd sameby ska så långt det är möjligt ha tillgång till ett sammanhängande betesområde med nödvändig vegetation. Samebyn ska få tillfälle till samråd innan avverkning av skog sker på renbetesmarker (20 §). Tillstånd till avverkning får ej medgivas om ingreppet innebär avsevärd olägenhet för rennäringen (21 §). *Miljöbalken* 3 kap. 5 § reglerar mark- och vattenområden med betydelse för rennäringen. Så långt det är möjligt ska rennäringen skyddas mot intrång som försvårar näringens utövande.

5.1 Landrättigheter enligt lagen

Det är endast bruksrätten som regleras i RNL. Enligt Lars-Nila Lasko⁷³ har skattefjällsdomen gett samerna en stark nyttjanderätt och rätten består av rätt till virke, jakt, fiske och renbete. Det är delrättigheter som kan skilja sig åt från ett område till ett annat. Nyttjanderätten ovanför lappmarksgränsen är starkare än nedanför gränsen. Ovanför odlingsgränsen är rättigheterna ännu starkare än nedanför gränsen (se karta s. 4). Motsvarande gäller för renbetesfjällen i Jämtland. Vidare påpekar Lars-Nila Lasko att detta bara gäller för renskötselrätten. Andra rättigheter har inte prövats i domstol, exempelvis samers kollektiva rätt till land. Vinterbetesområdena är ett stort problem och de renskötande samerna har rätt till renbete inom renbetesområdet däremot är inte renskötelsesområdet fastställt. Det beror på att rättigheten vilar på urminnes hävd och gränserna har inte blivit fastställd i någon konvention eller fastställd i domstol. Enligt Lars-Nila Lasko går det att fastställa gränserna. Det gjordes i Västerbotten vid avvitrningarna.

6 Praxis

6.1 Skattefjällsmålet-NJA 1981 s 1

I en tvist mellan samerna och staten avgjordes år 1981 huruvida ett område i Jämtland tillhörde staten eller samerna. Området var de s.k. skattefjällen och frågan var vem som hade äganderätt till marken. Samerna förlorade tvisten mot staten.

Sameparterna yrkade i första hand full äganderätt till vissa fastigheter i Jämtland. Områdena som åsyftades var skattefjäll och utvidgningshemman. Grunden som åberopades var ”ockupation jämte specifikation, urminnes hävd och erkännande av staten”. Staten hävdade att de var ägare till fastigheterna och att samernas rättigheter endast var dem som upptogs i rennäringslagen. Samerna betonade att de är en etnisk minoritet och att de utsatts för kolonisation och att de trängts undan från sin egen ursprungliga mark. De blev ägare till skattefjällen genom ockupation och specifikation och de har brukat marken så länge att de kan åberopa urminnes hävd till äganderätt. Vidare hävdade samerna att Gustav Vasa, Johan III och Karl IX hade erkänt samisk äganderätt i olika brev. Genom 1751 års lappkodicill slogs äganderätten definitivt fast, menade man. Kodicyllen blev svensk lag 1752 och samerna hävdade att dessa fortfarande gällde. Avvittringen i Jämtland i början på 1800-talet var en fara för samernas äganderätt, men deras rättigheter bekräftades i 1841 års skattefjällsbrev. Tiden efter avvitrningarna hade ingen betydelse för rätten till fjällen enligt sameparterna. Det var en tid som präglades av rasism och en syn på samerna som lägre stående varelser. Ett exempel på detta är särskilda utskottets uttalanden om samers rätt vid 1886 års riksdag. 1886 års lag eller de efterföljande lagarna säger inte något som betyder att samerna inte är ägare till skattefjällen. Sammanfattningsvis hävdade sameparterna hävdade att de från början ägt skattefjällen och att de aldrig förlorat äganderätten till dem. Om staten skulle anses som ägare så är bruksrätten mer omfattande än vad som framgår av rennäringslagen.⁷⁴

Staten hävdade att samernas nyttjande av marken inte hade varit av det slag att det kunde grunda äganderätt. Varken ockupation eller specifikation grundade äganderätt. Specifikation hade inte förekommit eftersom bearbetning och värdeökning av områdena ej hade skett. Den

⁷³ Intervju med Lars-Nila Lasko den 14/12-00.

⁷⁴ Lasko, L-N, *Skattefjällsmålet*, s. 8 ff.

äganderätt som samerna gjorde anspråk på krävde lagstiftning och därmed var staten ägare till skattefjällen. Urminnes hävd kunde inte grunda äganderätt enligt staten. När Jämtland tillhörde Norge var skattefjällen allmänningar som kungen bestämde över. Under åren 1700-1880 ansåg staten att urminnes hävd ej förelegat. Dock hade urminnes hävd gällt för jakt och fiske sedan 1645 och till renbete sedan 1886. Rättigheterna gällde enbart för enskilda samer, ej för hela samebyar. 1886 års renbeteslag reglerade dessa förhållanden. Vidare ansåg staten att skatt som betalats av samerna inte grundade äganderätt. 1751 års lappkodicill hade ej haft befogenhet att besluta om samers rätt till land och vatten. Rennäringslagen reglerade samernas rättigheter och var inte i ”uppenbar brist på” överensstämmelse med grundlagen. Staten tog inte land från samerna utan förvärvade äganderätt till herrelöst land. Samerna hade fått använda dessa områden. I slutet på 1700-talet visade myndigheterna att marken var statens. Genom avvittningarna preciserades statens äganderätt. Däremot hade förhållandena varit annorlunda i norra Sverige varför detta resonemang inte automatiskt kunde översättas på områden utanför Jämtland och Härjedalen.⁷⁵

Högsta domstolen påpekade att det fanns många gamla orättvisor och målet handlade inte om huruvida det var rättsenligt eller ej. Målet gällde huruvida samerna var ägare till vissa skattefjäll framför staten. Högsta domstolen menade att det var en fråga av civilrättsligt slag och att bedömningen därmed skulle göras efter vanliga rättsliga normer. Rennäringslagen reglerar den rätt som kallas renskötselrätt som innebär att samerna får använda mark och vatten. Det är en bruksrätt som innefattar rätt till renbete, jakt, fiske, skogsfång till husbehov och rätt att bruka flyttningstvågar. Högsta domstolen prövade sameparternas talan utifrån vilken rätt samerna skulle haft oberoende av renskötselrätten. Redan vid 1886 års lag var enligt motiven avsikten att i stort sett kodifiera dåvarande rättsläge. Högsta domstolen menade att av vikt var att pröva vilken rätt samerna hade till skattefjällen före 1886 års lag. Samerna var mycket lite skriftligt dokumenterade under denna tid och sameparterna påstod att samerna under 1700-talet var analfabeter. Dessutom fanns det olika grupper av samer: fjällsamer, skogssamer och fiskesamer som kunde variera mellan olika näringar. Det fanns ej prejudikat om markanvändning men ett antal urkunder, i vilka samers bruk av marken beskrevs på olika sätt. Termerna ”äga, bruka och nyttja” hade på 1600- och 1700-talen ingen enhetlig innebörd utan kunde användas om samma förhållanden till fast egendom. Av större bevisvärde än urkunderna var, enligt Högsta domstolen, de befogenheter som ansågs tillkomma samerna. Lagreglerna var ofta oklara i äldre tider och ofta anpassade till böndernas förhållanden och inte till nyttjande av ouppodlade marker. De bedömningar som gjordes på 1500- och 1600-talen var allmänt hållna uttalanden av olika myndigheter, ansåg Högsta domstolen.⁷⁶

Staten hävdade att samernas passivitet inför olika myndigheter visade att samerna hade accepterat att vissa områden de eventuellt kunde ha fått tillhörde staten. Högsta domstolen ansåg i detta fall att en eftergiven hållning kunde varit naturlig p.g.a. ett underläge gentemot staten. Samerna hävdade att staten hade bevisbördan eftersom det var samerna som hade besittningen till skattefjällen. Högsta domstolen ansåg att det var ostridligt att både samer och staten under lång tid hade tagit befattning med områdena. Bevisbördan var generellt varken statens eller samernas. Styrkan av bevisning från varje part fick prövas, ansåg man.⁷⁷

Sameparterna åberopade visst skriftligt material från 1500-talet för att styrka urminnes hävd. Nämnas kan Gustav Vasas öppna brev den 20 september 1551, där han förbjuder birkarlar och

⁷⁵ Lasko, N-L, *Skattefjällsmålet*, s. 18 ff.

⁷⁶ Aa s. 21 ff.

⁷⁷ Aa s. 29 ff.

lantköpmän att fiska på lappmarker. Vidare Johan III:s brev av den 10 juli 1584 där samerna i Sondowara sameby begärde och fick fritt bruka sina ägor efter urminnes hävd. Karl IX:s öppna brev den 6 juni 1602 som tog samerna i försvar återopades. Brevet handlade om beskydd av hus, hem och ägor. Enligt Högsta domstolen kom det ej tydligt fram vad för rättigheter som skyddades. Högsta domstolen konstaterade vidare att samerna getts ett starkt skydd för rätten till marken de av "ålder innehade". Sameparterna återopade även Karl IX:s brev till Anders Larsson den 17 november 1607 och även en fullmakt för Jören Suan. Fullmakten visade att området skulle få bebos endast av samer som kunde livnära sig på djur, fåglar, fiskeri och renar. Samerna skulle få sex frihetsår utan skatt, vilket innebar att skattemannarätt gavs åt samer som ej odlade marken utan brukade den bl.a. genom rennäring. Fullmakten kunde tolkas som en "övervägd" utfästelse från staten, menade sameparterna.⁷⁸

Staten återopade Gustav Vasas brev den 20 april 1548, som visade att obebodda områden i Gästrikland, Hälsingland och Ångermanland hörde till kronan. Man menade att staten sedan Gustav Vasas tid haft en "vilja" att förfoga över de områden som samerna återopade. I ett tidigare brev av Gustav Vasa från 1544, som var riktat till de skatteindrivande birkarlarna, framgick att nybyggarna och samerna kunde uppdelat bruket av marken mellan sig. Högsta domstolen påpekade att under denna tid hade inte staten framställt privaträttsliga anspråk på lappmarkerna. Huvudregeln för äganderättsförvärv av herrelös mark har varit att marken måste odlas. Trots detta har det i senare rättspraxis framkommit att urminnes hävd under vissa omständigheter har kunna grunda äganderätt. Högsta domstolen hänvisade till NJA 1932 s 314 och NJA 1952 s 199. Det är ändå oklart hur denna rätt kunde uppkomma. I detta fall var det ett undantag och skillnaden blev större när det gällde så vidsträckta områden som skattefjällen. Högsta domstolen ansåg därmed att den redovisade bevisningen ej gav stöd för att staten allmänt gett samerna skattemannarätt. Brevet gällde oftast för vissa trakter, i synnerhet för de nordligaste delarna. Det hade ej heller framkommit huruvida dessa samer var fjäll-, skogs- eller fiskesamer. Uttalanden från Karl IX lutade åt en expansionspolitik som regeringen ville ha mot ishavskusten. Värt att nämna är att samerna i de norra delarna deltagit i häradsrätterna och därmed kunnat ha ett visst inflytande.⁷⁹

Sammanfattningsvis framhöll Högsta domstolen att det var av grundläggande betydelse att klargöra vilken rätt till skattefjällen som samerna hade enligt 1886 års lag. Utredningen gällde enbart de omnämnda skattefjällen i Jämtland, ej andra områden. Under tiden fram till år 1789 hade det ej visat sig att samerna kunde grunda någon rätt till skattefjällen. Ej heller de brev och uttalanden som återopades av sameparterna, visade äganderätt. Samerna hade inte brukat jorden på ett sådant sätt att det grundade äganderätt enligt urminnes hävd, enligt Högsta domstolen. På slutet av 1700-talet kunde samerna inte likställas med skattebönder men de hade en bruksrätt av fjällen. Under tiden efter år 1789 hade statens maktutövning över skattefjällen ökat. Praxis hade byggt på att mark som ej bevisligen tillhörde någon annan, ägdes av staten. Både sameparterna och staten var överens om att under åren före 1886 års lagstiftning ägde staten fjällen. Man borde ändå iakttaga en viss försiktighet med att bedöma bevis som utgjordes av myndigheters beslut, ansåg Högsta domstolen.⁸⁰

Sameparternas redogörelse över händelseförloppet kunde ej godtas. Sameparterna hade skildrat en för samerna gynnsam utveckling som därefter bröts år 1858 p.g.a. inflytande av rasistiska och kolonialistiska tankegångar. Samerna led skada vid avvitrningarna under 1820- och 1830-talen, som ej gick att återställa. Avsikten med 1886 års lagstiftning var att

⁷⁸ Lasko, L-N, *Skattefjällsmålet*, s. 34 ff.

⁷⁹ Aa s. 40 ff.

⁸⁰ Aa s. 87 ff.

säkerställa betesrätten. Efter år 1789 hade samernas bruk av skattefjällen inte inneburit hävd till äganderätt. Bland annat visades detta av nybyggarnas och statens anspråk på fjällen. Ej heller 1841 års skattefjällsbrev och de urkunder som kom därefter ansåg Högsta domstolen visade samernas äganderätt. Sammantaget innebar det, enligt Högsta domstolen, att staten ansågs vara ägare till skattefjällen före 1886 års lagstiftning. Samerna hade endast en bruksrätt. 1886 års lag och de efterföljande lagarna fastställde inte vem som var ägare till fjällen. Samerna hävdade även att 1898, 1928 och 1971 års lagar hade påverkats av rasistiska strömningar och därmed ej skulle påverka frågan. Detta påstående var enligt Högsta domstolen ej bevisat. Vidare hade samerna åberopat Holmbäcks betänkande av år 1922 om lappskatteländen. Holmbäcks utredning fick av samerna mycket kritik p.g.a. att de ansåg att han påverkat inställningen till samerna negativt. Högsta domstolen ansåg att Holmbäcks åsikter varit väl underbyggda och att de till vissa delar var gällande även idag. Det framgick klart att samerna inte kunde grunda äganderätt på urminnes hävd. Efter år 1886 hade ingen ändring i ägandeförhållandena ägt rum. Högsta domstolen refererade till rättsfallet NJA 1965 s 492, som visade att samerna ej ansetts som ägare till fjällen ovanför odlingsgränsen i Norrbotten, även om de var berättigade till en viss ersättning enligt vattenlagen som kunde likställas med markrätt.⁸¹

Samernas andrahandsyrkande avsåg åborätt eller ”ständig besittningsrätt med full elasticitet”. Ständig besittningsrätt var ej enbart ”nominell” utan till en viss del hade samerna bruksrätt och till en annan del bestämde staten över skogsavverkning, menade Högsta domstolen. Renbeteslagen och rennäringslagen förändrade inte detta förhållande. Samernas tredjehandsyrkande avsåg rätt till tretton särskilda rådighetsfunktioner som grundades på ”ockupation, specifikation, urminnes hävd, statens erkännanden och skattläggning, 1751 års kodicill, samisk landssed och 1615 års dom”.⁸²

Det nuvarande rättslaget visade att samernas befogenheter enligt 1886 års lag var i stort sett detsamma som enligt nuvarande rennäringslagstiftning. Det var rätten för samer att inom vissa områden använda mark och vatten för att bedriva renskötsel. Rennäringslagen stod ej i strid mot diskrimineringsförbudet i 2 kap. 15 § regeringsformen, enligt Högsta domstolen.

6.1.1 Skiljaktig mening

Justitierådet Bertil Bengtsson var skiljaktig i själva motiveringen om samerna skulle få ha hand om upplåtelser av jakt- och fiskerätt på skattefjällen. Enligt Bertil Bengtsson hade samerna fram till 1886 års lagstiftning haft ensamrätt till jakt och fiske på skattefjällen. Samerna fråntogs denna rätt och även enligt 1972 års rennäringslag (33-34 §§) gäller samma förhållanden som ger myndigheterna rätt att förfoga över upplåtelse av jakt- och fiske utan samernas tillåtelse. Det fanns anledning att se regleringen i RNL, som gav staten förfoganderätt, som en otillåten diskriminering. Regleringen stred inte mot 11:14 RF som anger att lagprovning ska ske med största möjliga återhållsamhet. Därmed var inte lagstiftningen uppenbart grundlagsstridig, ansåg Bertil Bengtsson.⁸³

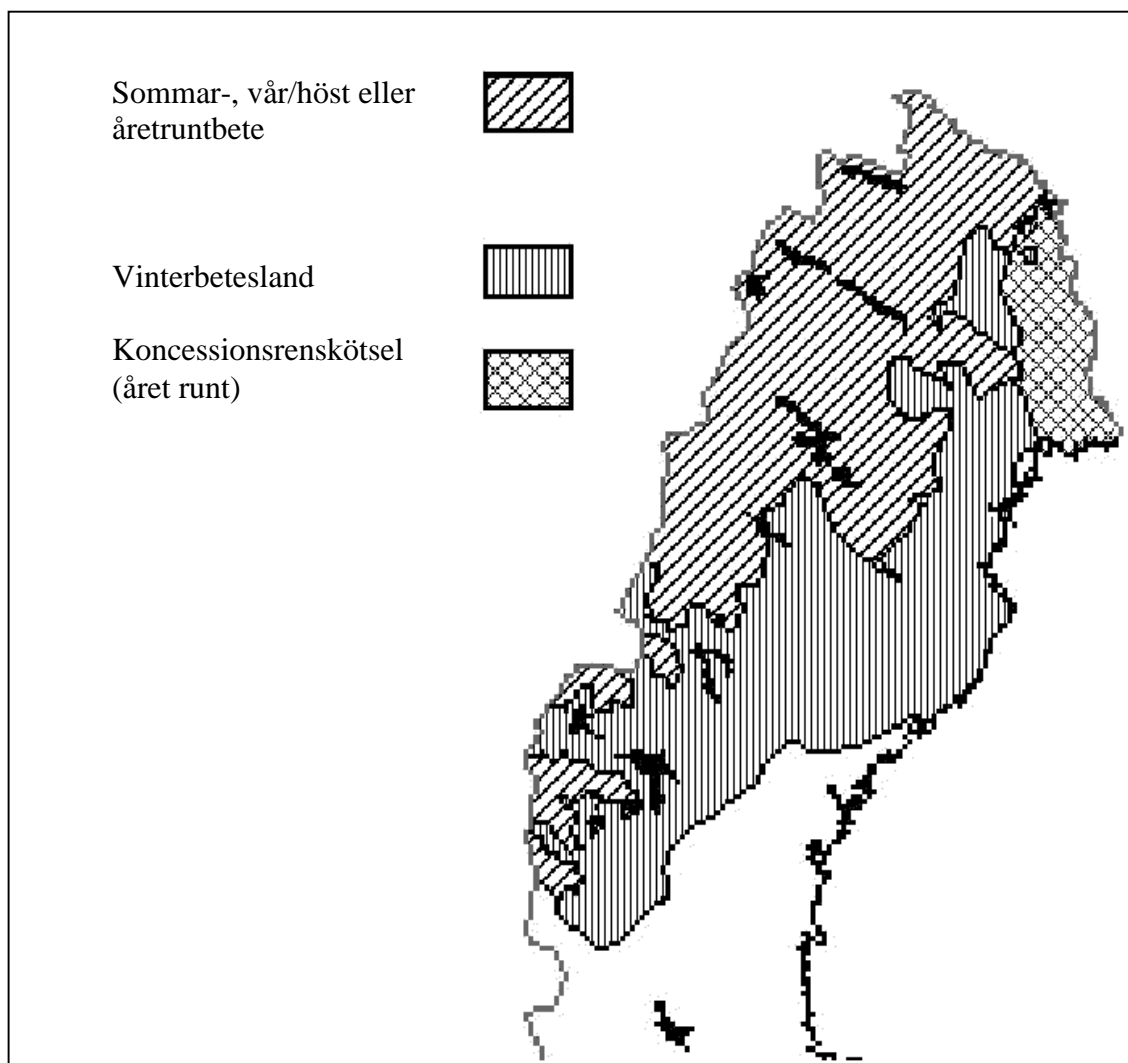
⁸¹ Lasko, L-N, *Skattefjällsmålet*, s. 89 ff.

⁸² Aa s. 96 ff.

⁸³ NJA 1981 s 1, s. 253 ff.

6.2 Renbetesmålet

Kartan visar renbetesområdet och vinterbeteslandet där renarna vistas vintertid.

Omarbetad karta, renskötselområdet i Sverige, från internet, Naturvårdsverket, www.environ.se.

Tingsrätten i Sveg förklarade i en dom den 21 februari 1999 att ”någon av avtal oberoende rätt till bete med ren till förmån för samebyarna ej belastar fastighetsägarna tillhöriga fastigheter”. Det var exakt vad fastighetsägarna hade yrkat. Det innebar att Handölsdalens sameby, Mittådalens sameby, Tåssåsens sameby, Tännäs sameby och Idre nya sameby inte

fick rätt mot fastighetsägarna vad gällde vinterbete på fastighetsägarnas marker. Samtliga samebyar bestred käromålen med en motivering utifrån: urminnes hävd, lagfäst rätt genom renbetes- och rennäringslagarna, sedvana och konventionsskyddade rättigheter. I uppsatsen redovisas samtliga grunder från samernas sida för att ge en helhetsyn av domen. Domen är upplagd i fyra perioder: förhållandena före 1500-talet, förhållandena åren 1500-1880, förhållandena 1880-1900 och slutligen förhållandena under 1900-talet.⁸⁴

6.2.1 Tiden före 1500-talet

Samebyarna hävdade att det funnits en tidig samisk kultur i Härjedalen, vilket fastighetsägarna bestred. Tingsrätten påpekade att det ej med säkerhet kunde avgöras om det förekommit samisk bosättning i Härjedalen före 1500-talet. Språkvetenskapliga undersökningar gav olika besked om saken.⁸⁵

6.2.2 Tiden 1500-1880

1751 års kodicill reglerade gränsdragningen mellan Sverige och Norge. Det var en folkrättslig överenskommelse mellan länderna. Syftet var att underlätta samernas flyttningar över gränsen. Genom skattefjällsmålet (NJA 1981 s 1) tolkade Högsta domstolen kodicillen endast som ännu en bekräftelse av rättigheterna till marken som samerna brukade och betalade skatt för. Tingsrätten i Sveg fann att samerna i och med kodicillen inte förvärvat en på ”urminnes hävd grundad rätt att bedriva renskötsel inom fastighetsägarnas marker”.⁸⁶

Samebyarna hävdade att det var glest med bebyggelse i Härjedalen under åren 1700 till 1900 och att kolonisationen gick långsamt fram och att det därmed fanns plats för en utveckling av renskötelsen. Samerna och nybyggarna ägnade sig åt skilda områden, vilket gjorde att de kunde verka parallellt. Enligt samebyarna hade samerna troligtvis under 1600-talet övergått till ”helnomadism” och därmed tagit i anspråk större utrymmen för att flytta sina renar på.⁸⁷

Fastighetsägarna gjorde gällande att alla socknar före avvitrningen var bebyggda och därför fanns det ingen möjlighet för samerna att använda mark för renbete inom dessa områden. Samernas intrång möttes med starkt motstånd från bönderna, enligt fastighetsägarna. Samerna hade uppehållit sig i fjällen mot norska gränsen sedan slutet av 1600-talet och först i slutet av 1600-talet utvidgat markerna söderut. Renantalet hade ökat kraftigt sedan mitten av 1600-talet fram till avvitrningen. Detta innebar att konkurrensen om marken tilltog under denna tid. Först under avvitrningen registrerades antalet samer och renar. Tingsrätten bekräftade att uppgifter om befolkningsutvecklingen, bebyggelse och antal djur visade att konkurrensen tilltog under denna tid.⁸⁸

Samebyarna gjorde gällande att skattebönderna endast hade begränsad besittningsrätt och att den inte gav dem skydd mot samernas intrång. Fastighetsägarna hävdade motsatsen. Tingsrätten gjorde gällande att utdrag ur domsböcker visade att varken bönder eller samer behövde tåla ett intrång av det slag som gjordes av fjällsamerna. Syftet med avvitrningen var att skilja statens mark från enskilda ägor och att göra icke bärande hemman tillräckligt stora för att bära sig. I avvitrningsstadgan nämndes inget om samernas behov för rennärigen.

⁸⁴ Renbetesmålet, mål nr T 88/90, s. 4 ff.

⁸⁵ Aa s. 51 ff.

⁸⁶ Aa s. 86 ff.

⁸⁷ Aa s. 89.

⁸⁸ Aa s. 87.

Samebyarna hävdade att samerna gjorde anspråk på vinterbetesmarker och att även fick dessa tilldelade sig vad gällde både sommar- och vinterbete. Samebyarna gjorde även gällande att ett utanförskap gjorde att de hade svårt att hävda sina intressen. Tingsrätten gjorde bedömningen att utredningen visat att behovet av vinterbete beaktats vid avvittringen.⁸⁹

Enligt tingsrätten uppstod rättstvister mellan samer och byamän angående tillgänglig mark och intrång på marker under denna period. Samerna dömdes ibland att inte föra renarna utanför lappmarken. Bönderna godtog inte att samerna förde sina renar utanför skattefjällen på deras marker. Sammantaget ansåg tingsrätten att det ej visats att samerna under denna tid förvärvat en på urminnes hävd grundad rätt till vinterbetning inom Härjedalen.⁹⁰

6.2.3 Tiden 1880-1900

Två viktiga lagar tillkom under denna period. Det var *lag angående de svenska lapparnes rätt till renbete i Sverige den 4 juni 1886* och *lag om de svenske lapparnes rätt till renbete i Sverige den 1 juli 1898*. Av 1886 års lag framgick, av första paragrafen, att samerna fick av gammal sedvana befinna sig på för dem avsatta landområden. På annan mark som var enskilda ägor fick samerna ej uppehålla sig utan ägarens samtycke. Varken 1886 års renbeteslag eller 1898 års renbeteslag visade om samerna ägde rätt att befinna sig ”i trakter i övrigt” med sina renar av gammal sedvana, enligt tingsrätten. De utredningar som gjordes i slutet av 1800-talet visade att samerna ej haft renar på vinterbete under åren 1880-1900. Ett undantag fanns dock och det gällde en sameby. De av samerna påstådda vinterbetena på mark utanför renbetesfjällen avvisades av tingsrätten. Skälen var bland annat att vinterbetet förekommit undantagsvis, osäkra uppgifter eller att vinterbete förekommit utan tillsyn av samerna.⁹¹

Tingsrätten kom därmed till slutsatsen att samerna ej visat att renskötsel efter sedvana vintertid förekommit i områden utanför renbetesfjällen, på det sätt att det utgör grund för urminnes hävd.⁹²

6.2.4 1900-talet

Samebyarna anförde bland annat 1928 års renbeteslag och 1971 års rennäringslag som bevisning. Ett flertal utredningar under 1900-talet ledde fram till dessa lagar. 1919 års lappkommittés förslag redovisades i SOU 1923:51, i vilken det påpekades att sedvanerätten ej självklart fick anses upphävd på grund av att lång tid förflutit mellan samernas besök av platsen. I propositionen (prop 1971:51) till 1971 års renbeteslag ansåg departementschefen att någon nedre gräns för områden där renskötseln sedvanemässigt förekom inte fanns. Vidare uppgav samebyarna att enligt förarbetena till renbeteslagen (prop 1928:43) gällde renbetesrätten för större delen av Norrland utanför renbetesfjällen och inom vissa delar av Kopparbergs län. Om tvist skulle förekomma fick sedvanerätten prövas av domstol.⁹³

Tingsrätten gjorde gällande att 1919 års lappkommitté yttrade sig om sedvanerätten i Jämtland. Grunder för det sagda redovisades inte och ej heller mer exakt vilka områden som användes av samerna. Uttalandena var vaga till sitt innehåll och saknade därmed bevisvärde

⁸⁹ Rebnbetesmålet s. 92 ff.

⁹⁰ Aa s. 98 ff.

⁹¹ Aa s. 122 ff.

⁹² Aa s. 126.

⁹³ Aa s. 127 ff.

för om vinterbete förekommit utanför renbetesfjällen i Härjedalen. Samebyarna åberopade en utredning av Huss från år 1956 angående renbetesområden i Jämtland och Kopparbergs län. Syftet med utredningen var att utreda samernas sedvanerätt och trygga dess nyttjande av fjällen. Enligt tingsrätten saknade flera påståenden beskrivning av exakt var och när vinterbete ägt rum.⁹⁴

6.2.5 Avslutande bedömning

Fastighetsägarna framhöll samebyarnas ändrade talan som innebar att varje sameby nu bestred yrkandet från de fastigheter som rörde byns betesområde. Innan ändringen bestred samebyarna käromålet i dess helhet. Fastighetsägarna hävdade att en sameby därmed inte kunde åberopa annat nyttjande än vad som skett av just den samebyn. Samebyarna invände att redan före 1886 års renbeteslag förekom en viss kollektivisering av samebruk. Det benämndes av samerna som *sita* och hade innebörden att samerna hade ett flyttkollektiv som följdes år vid flyttningarna. Genom 1886 års renbeteslag kollektiviserades renskötseln, genom en sammanslagning av lappskatteländen och lappskattefjällen till lappbyar. Då hänvisades samerna till att nyttja det bete om fanns inom samebyn. Vidare hävdade samebyarna att den kollektivisering som skett av renskötseln under 1800-talet inte hindrade verkningar av tidigare hävd. Krav kunde ej heller ställas för att renar skulle komma från en sameby för att sedvanerätt skulle ansetts ha uppkommit.⁹⁵

Tingsrättens avslutande bedömning redovisades enligt de grunder för bestridande som samebyarna hävdade, enligt vad som nedan följer.

Samebyarna angav som första grund *urminnes hävd*. De anförde att vinterbete med ren utanför renbetesfjällen på grund av urminnes hävd omfattade de berörda fastigheterna. Vidare gjorde de gällande att urminnes hävd gällde oberoende av vad som framkom av rennärlagslagarna. Samebyarna menade att ej enbart förhållandena vid tillkomsten av 1886 års lag skulle beaktas, utan även förhållandena efter 1886 för att avgöra om sedvanerätt förekommit. Urminnes hävd kunde ej uppkomma efter 1972 då ordet ströks i den nya jordabalken, men samebyarna hävdade att hävd efter 1972 ändå skulle prövas.⁹⁶

Fastighetsägarna anförde att vinterbetesrätten reglerades i rennärlagslagen och att annan hävd ej funnits. De avvisade påståenden om att 1734 års lag grundade rätt till vinterbete. Om nyttjandet förekommit var det ej under så lång tid att urminnes hävd hade uppkommit. Det nyttjande som förekommit möttes av protester från fastighetsägarna. Vidare anförde fastighetsägarna att bevisbördan åvilade samebyarna att visa att urminnes hävd uppkommit. Denna rätt kunde inte uppkomma efter 1971 då reglerna om urminnes hävd upphörde i.o.m. nya jordabalken. Urminnes hävd måste ha pågått under minst 90 år. Sammanlagda uppgifter från lappfogdarnas protokoll och årsberättelser visade att vinterbetning förekommit först fr.o.m. 1920, för att sedan öka i omfattning. Ett ökat innehav av renar innebar en ökad användning av marken. Sammanfattningsvis gjorde fastighetsägarna gällande att vinterbetning utanför renbetesfjällen pågått under för kort tid för att urminnes hävd skulle kunna åberopas. Marken måste ha nyttjats under minst 90 års tid.⁹⁷

⁹⁴ Renbetesmålet s. 161 ff.

⁹⁵ Aa s. 165 ff.

⁹⁶ Aa s. 170.

⁹⁷ Aa s. 175.

Samebyarna anförde som andra grund *lagfäst rätt genom renbetes- och rennäringslagarna* och att urminnes hävd var lagstadgat genom 3 § första stycket punkt 2 rennäringslagen. Fastighetsägarna genmälde åter att nyttjandet ej pågått tillräckligt lång tid för att urminnes hävd skulle uppkomma.⁹⁸

Samebyarna gjorde som tredje grund gällande *sedvana* som beskrev en nyttjanderätt som ej pågått lika länge som vid urminnes hävd. De åberopade att besittningsrätten ägt rum ”okvalt”, varmed avsågs att samerna innehaft rätten i ”full och obestridd omfattning” och att fastighetsägarna genom passivitet accepterat denna rätt. Samebyarna angav att det krävdes en okvald tid av vinterbetning under en till två generationer för att sedvanerätt skulle uppkomma. Skillnaden mellan sedvanerätt och urminnes hävd var, enligt samebyarna, att för sedvanerätt krävdes 30 år (en generation) och för urminnes hävd krävdes 90 år (tre generationer).⁹⁹

Fastighetsägarna invände att det ej gick att hävda renbetesrätt utanför rennäringslagens bestämmelser. Dessutom var det ej klarlagt att markägarna reagerat med passivitet. Rätten upphörde i och med att tiden för urminnes hävd upphörde och sedvanerätt saknade stöd i nuvarande lagstiftning.¹⁰⁰

Samebyarna angav som fjärde grund *konventionsskyddade rättigheter*. De åberopade att renskötseln ingick i deras traditionella levnadssätt. De hänvisade till 1 kap 2 § sista stycket regeringsformen och jämförde denna med artikel 27 i FN:s konvention om de medborgerliga och politiska rättigheterna. Folkrådet skulle därmed skydda rennäringslagen. Samebyarna menade att grundlagarna behövdes för att samerna skulle kunna behålla sin kultur.¹⁰¹

Fastighetsägarna invände och hänvisade till rennäringslagen som ej var grundlagsstridig. Konventionen i sig var ej betydande för ett mål mellan svenska parter, därför att folkrådet reglerade förhållanden mellan stater, ej mellan enskilda. Tingsrätten gjorde gällande att 1 och 2 kap regeringsformen reglerar etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla eget kultur- och samfundsliv. Kultur skulle enligt prop 1975/76:29 omfatta även renskötsel. Artikel 27 FN konventionen av den 16 december 1966 har följande lydelse: I de stater där det finns etniska, religiösa eller språkliga minoriteter skall de som tillhör sådana minoriteter ej förvägras rätten att i gemenskap med andra medlemmar av sin grupp ha sitt eget kulturliv, att bekänna sig till och utöva sin egen religion eller att använda sitt eget språk”. Vidare uttalade departementschefen att skyddet skulle gälla mot det allmänna, ej mot den enskilde. Staten hade långt före grundlagsskyddet exempelvis via 1886 års lag sökt skydda samernas kultur. 1886 års lag gav samerna rätt att på vintertid befinna sig på platser de efter gammal sedvana besökt.¹⁰²

6.3 Kommentarer

Bertil Bengtsson diskuterar i en artikel några samerättsliga frågor. Han konstaterar att samers bruksrätt idag inte går längre än rennäringslagen och att Högsta domstolen konstaterat att rennäringslagen inte är grundlagsstridig. Rennäringslagen kanske ändå inte ger det rättsskydd i förhållande till vad samerna skulle vara berättigade till på grund av urminnes hävd. Lagregleringen är förmånligare för enskilda markägare och staten än vad de behövt vara.

⁹⁸ Renbetesmålet s. 176.

⁹⁹ Aa s. 178.

¹⁰⁰ Aa, s. 178.

¹⁰¹ Aa s. 180.

¹⁰² Aa s. 180.

Vidare påpekar han att bevisbördan för samerna är sträng. Samerna har haft en utpräglat muntlig kultur och beviskraven borde anpassas efter hur stor möjligheten är att skaffa fram bevis. Om man diskuterar motsatsvis att samerna har brukat marken och fastighetsägarna skulle visa samerna passivitet, skulle det krävas mycket av fastighetsägarna att bevisa detta. Det finns även andra aspekter, enligt Bengtsson, som man inte har tagit hänsyn till. Det är att samer kan ha lagt ner renskötseln på grund av olönsamhet och senare skulle vilja ta upp den igen.. De kan också ha tvingats att flytta sina renar p.g.a. nytt skogsbruk. Han menar att det är viktigt att klarlägga den historiska bakgrunden.¹⁰³

7 Nutida forskning

Efter skattefjällsmålet bedrivs forskning av samer. Så undersöker exempelvis Kaisa Korpjaakko-Labba och Nils Johan Päiviö samers markrättigheter. Kaisa Korpjaakko-Labbas forskning gäller finska samer men Finland tillhörde Sverige fram till år 1809. Nils Johan Päiviö gör en liknande forskning som Kaisa-Korpjaakko-Labba, men han undersöker en släkt i norra Sverige.

7.1 Kaisa Korpjaakko-Labba

Kaisa Korpjaakko-Labba har skrivit en avhandling om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland fram till mitten på 1700-talet. Avhandlingen utkom på finska år 1989 och översattes till svenska år 1994. Korpjaakko-Labba framhåller att den traditionella synen på nomaders sätt att använda marken ej har gett upphov till äganderätt till mark och vatten. Många författare har påstått att staten redan på 1600-talet lagstiftade om äganderätt till samiskt område men de tittade inte på vilka befogenheter samerna hade till dessa områden före och efter 1600-talet. Domstolsväsendet har varit ett medel att säkra markanvändningen för samerna. Det normala var att konflikter löstes genom förlikning men ersättning fick erläggas av den som gjort intrång på den andres område. Privat äganderätt var inte okänt för samerna. Med 1789 års förenings- och säkerhetsakt skapades ej någon ny rätt som kallades äganderätt. Begreppen skatte, krono och frälse fanns fortfarande kvar. Enligt Korpjaakko-Labba blev förändringen för skattebonden att äganderätten blev oinskränkt i stället för begränsad. Ur materialet från Rounala lappby framgår att lappbyarna hade fastställda gränser mot andra lappbyar. Att samerna som jägare, fiskare och renskötare inte känt till äganderätt till sina marker stämmer inte.¹⁰⁴

Åke Holmbäck har, enligt Korpjaakko-Labba, vänt på resonemanget och bedömt att samerna genom att anlita domstol för att få bekräftelse på sitt ”fång”, var ett bevis för avsaknaden av äganderätt till marken. Hon anser att en opartisk utredning ej har gjorts utan man har dragit slutsatser av enstaka företeelser eller några lösryckta uppgifter. Samerna uppfyllde de krav som allmänt anses nödvändiga för privat äganderätt: ”lapparna har haft en enskild skyddad bruksrätt till sina land, och egendomen har varit överlåtlig inom lagstiftningens gränser”. Man har i vilket fall som helst inte behandlat samernas land som om det tillhörde kronan.¹⁰⁵

Syftet med Korpjaakko-Labbas avhandling är att granska samernas rättsliga ställning dels utifrån samernas eget levnadssätt och dels utifrån den rättskipning som utövats av myndigheterna. Huvudsakligen har tingsprotokoll studerats och därav har hon dragit slutsat-

¹⁰³ Bengtsson, B, ”Några samerättsliga frågor”, Svensk Juristtidning, nr 1/2000, s. 41 ff.

¹⁰⁴ Korpjaakko-Labba, K, *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland*, s. 47, 173, 237f.

¹⁰⁵ Aa s. 312 ff.

sen att skatteländen har varit en avgränsad markenhet och att samerna upplevde sig som ”ägare” till sina skatteländ. Domstolsväsendet har upprätthållit systemet som grundats på att varje familj hade sitt bestämda område. Denna rättsliga ställning stämde väl överens med den rätt skattebonden hade till sin jord. Nomader, fiskare och jägare har också behövt äganderätt till jorden för att ”precisera relationerna” dem emellan. Utgångspunkten i resonemanget att endast vid jordbrukets inträde preciseras äganderätt är fel anser Korpijaakko-Labba.. Marken hade tagit slut innan jordbrukets intrång i Lappland.¹⁰⁶

Olika åsikter har genom tiderna framförts. Landshövding Douglas ansåg att Lappland tillhörde kronan, medan landshövding Grundell ansåg motsatsen, att samernas land egentligen var av frälsenatur. Korpijaakko-Labba är kritisk till forskarnas inställning till samerna. Av ett tunt material har de oftast dragit långtgående slutsatser. Hon nämner bl.a. Haataja och Holmbäck. Korpijaakko-Labba nämner även det *etniska dilemma*, som innebär att bibehållandet av etnicitet i ett samhälle med ökat välstånd inte är förenligt. Det är oundvikligt med minoritetsgruppens konflikt med majoritetsgruppen. Vissa forskare anser att det etniska dilemma är en oriktig konstruktion och genom att förespråka att etniska dilemma är oundvikligt bibehåller majoriteten en dominans mot minoriteten.¹⁰⁷

7.2 Nils Johan Päiviö

Nils Johan Päiviö redovisar i en delrapport samernas rätt till land och vatten. Han anser att rättsläget idag är oklart och att det hotar de områden som samerna idag brukar. Han fokuserar undersökningen på lappskatteländen som var rådande fram till 1700-talet och följer en släkt, Labba/Simma, från 1600-talet och framåt. Samernas rättsställning var då stark och kunde jämföras med böndernas skattemannarätt till den jord de brukade. Päiviö vill med undersökningen utröna varför samernas starka rätt försvagades. Den rättsliga statusen försvagades för samerna när markfrågor togs från häradsrätterna och lades över på länsstyrelserna, hävdar han. Denna process pågick från slutet på 1700-talet till början på 1800-talet. Det var en långsam övergång och exakt när det hände är därför svårt att fastställa. Nu blev det en myndighetsfråga och de samer som satt kvar i nämnderna hade inget att säga till om i de samiska markfrågorna. Skattelapps innehavaren hade stark rätt till sitt land i fråga om renbete, jakt och fiske. Familjen möjlighet till försörjning hade skyddats. Det finns domstolsmaterial att studera fram till slutet på 1700-talet då markfrågan blev en myndighetsfråga.¹⁰⁸

Riksgränsens fastställande mellan Sverige och Norge år 1751 resulterade för samerna att de ej fick *äga* land i de båda länderna. De var tvungna att välja det land de skulle tillhöra och de samer som hade sommarskatteländ i Norge och valde att tillhöra Sverige, fick ej samma rättsskydd för sina sommarskatteländ. Gränsregleringen kan ha påverkat sättet att använda marken så att det fått mycket negativa konsekvenser för samerna. Det finns tecken på att den nya ordningen krävde ett större rättsskydd och att samerna organiserade sig mer kollektivt via lappbyar för att hävda sin rätt mot andra med större kraft än den enskilda samens kunde göra. Sett i detta perspektiv var lappkodicillen inte en samernas magna charta. Päiviö menar att i och med kodicillen kunde det slås fast att samerna var ägare till land men även att det nya systemet förde med sig negativa konsekvenser.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Korpijaakko-Labba, K, *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland*, s. 464 ff.

¹⁰⁷ Aa s. 473 ff.

¹⁰⁸ Päiviö, N, J, ”Lappskatteländen i Jukkasärvi och deras utveckling”, *Diedut* nr 1/2000, s. 2 ff.

¹⁰⁹ Aa s. 5 ff.

Gustav Vasas skattereform resulterade i att samerna för första gången beskattades direkt under kronan. Först i mitten på 1600-talet började det område en same hade i sin besittning att kallas för lappskatteländ och rätten ansågs ha samband med den skatt som samerna betalade. Ingen kan säkert säga hur skatteländindelningen uppstått men det troliga är att lappbyarna bygger på gammal samisk indelning. Det kan vara förklaringen till att det gick så fort att genomföra skatteläggningen. De näringar som utfördes på lappskatteländen benämndes ”*lappmannagärningar*” och avsåg jakt, fiske och renskötsel. På ett vanligt hemman var åker- och skogsbruk och djurhållning de vanliga näringarna. Lappskatteländen hade bestämda gränser och ingen annan fick använda dem. Liksom för vanliga hemman gick skatteländet gick i arv. Eftersom rennäringen krävde stora ytor för att kunna försörja en hel familj hade samerna skydd även för jakt och fiske. Domstolsavgöranden från denna tid visar att det hölls hårt på gränserna. Ingen fick jaga, fiska eller låta renar beta på andras skatteländ. Enligt Päiviö visar det på en stark rätt till skatteländen. Teorier om att samerna ej skulle varit ägare till skatteländen, utan ägts av staten, är dåligt underbyggda menar han. Äganderätt som begrepp fanns ej vid denna tid utan skattemannarätten var i juridisk mening motsvarigheten och detta bekräftas av domstolsböcker och jordeböcker. När jordeböcker började att upprättas i början på 1600-talet, indelades jorden i frälse-, skatte-, och kronojord. Skattejorden brukades av skattebönder, kronojorden ägdes av staten och frälsejorden ägdes av adeln och var befriad från skatt.¹¹⁰

Reglerna om *bördslösen* tillämpades även när det gällde lappskatteländen. En bördsrättsförordning tillkom år 1720 och tillämpades enbart på skatte- och frälsejord. Förordningen innebar att om en person ville sälja sin arvejord skulle försäljningen utbudas på tre på varandra följande häradsting. Om ingen släkting utnyttjade lösenrätten utfärdade häradsrätten fastebrev på fastigheten. Ett lappskatteländ utbjöds år 1739 i Jukkasjärvi för 116 daler kopparmynt fick köparen ”hus och jord, åker och äng, skog och mark, fiske och fiskevatten samt alla fasta tillhörigheter”.¹¹¹

Jordinnehav noterades i jordeböcker redan under medeltiden av staten, kyrkan och klostren. En heltäckande kartläggning av hela riket gjordes i mitten på 1500-talet med syftet att rättvisare fördela skatten. Jordetalen grundades på kartor först efter bildandet av en lantmannakår år 1628. Teorier om att människor före 1800-talet inte skulle ha uppfattningen om att de ägde land är ej riktig, enligt Päiviö. Både rättsfall om markanvändning och reglerna om bördslösen visar att människor hade en väl utvecklad uppfattning om ägande- och bruksrätt. Vid införandet av förenings- och säkerhetsakten från 1789 fick skattebönderna rätt till sina hemman medan kronobönderna ej fick denna rätt utan fick endast friköpa marken om kronan ville avyttra den. Vad som hände med samernas skattemannarätt i och med säkerhetsakten är ej klarlagt.¹¹²

Myndigheterna uppfattning idag om samernas rättsställning bygger oftast på den tidigare litteraturen, menar Päiviö. Åsikterna är allmänna och har ofta sin grund i de maktteorier som då var rådande. Den senaste tidens forskning verkar inte ha påverkat makthavarna som håller sig till de gamla teorierna om äganderättens uppkomst, fastän nya teorier hävdar annat. Dessutom är de gamla källorna oftast andrahandskällor. Man hänvisar ofta till Åke Holmbäcks utredning (SOU 1922:10), men även hans utredning bygger till en del på sekundärt stoff av bl.a. sameforskaren K.B. Viklund. Innan skattereformen år 1695 fanns nybyggare och samer med i samma jordeböcker. Efter reformen upprättades jordeböcker

¹¹⁰ Päiviö, N, J, ”Lappskatteländen i Jukkasjärvi och deras utveckling”, *Diedut* nr 1/2000, s. 12 ff.

¹¹¹ Aa s. 16 f.

¹¹² Aa s. 18 ff.

särskilt för samerna. 1673 års lappmarksplakat gav fördelar till nybyggarna och samernas ställning försvagades. 1749 års lappmarksplakat gav myndighet till landshövdingen att bestämma om nybyggen och frågan gick över till att bli en myndighetshandtering från en rättsutövning. I 1760 års lappfogdeinstruktion gavs lappfogden befogenhet att bestämma om nya skattelappar i en lappby. Även dessa frågor hade tidigare handlagts av häradsrätten. Samtidigt växte sig länsstyrelserna sig allt starkare. Päiviö formulerar problemet enligt följande: ”Genom att lagstiftningsvägen göra samernas markanvändningsfrågor till en myndighetsfrågor istället för rättsliga frågor hade man på ett smidigt sätt desarmerat hela problematiken om äganderätt till lappskatteländen”. Staten ansåg sig nu vara ägare till all mark inom det samiska området.¹¹³

Samernas rättsställning försvagades i och med domstolarnas sammansättning. När samerna i början av 1800-talet förlorade majoriteten i domstolarna började besluten att gå dem emot. År 1842 kom i Jokkmokk en dom där det talades om att staten skulle vara ägare till samiskt land. Avvittringar pågick i övriga Sverige och ytterligare avvittringar planerades i Norrland och enligt Päiviö kan det ha funnits ett intresse från statsmakternas sida att försvaga samernas ställning. Det finns rättslärdar och författare i äldre tid som hävdade att samerna genom sin primitiva kultur ej kunde anses ha äganderätt utan endast bruksrätt. Samerna brukade inte regelbundet jorden som bönderna gjorde och därmed hade de ej äganderätt till jorden. Päiviö anser att om de hade studerat jordeböcker och domböcker hade de fått information som talar emot deras teorier.¹¹⁴

Päiviö har 1800-talet och fram till 1900-talet att undersöka innan han är klar med sin forskning.

8 Folkrätten.

8.1 Lappkodicillen

Den äldsta konventionen som rör samerna i Sverige är lappkodicillen från 1751. Den är ett tillägg till gränstraktatet mellan Sverige (som inkluderade Finland) och Danmark/Norge. Lappkodicillen har blivit ersatt av senare traktater men den har inte blivit upphävd. Diskussioner förekommer om kodicillen erkänt samernas egendoms- eller bruksrätt till land och vatten. I en norsk utredning¹¹⁵ anses frågan vara fel ställd eftersom samerna vid tiden för traktatet alla redan hade bruks- eller egendomsrätt. Lappkodicillen erkänner att dessa förhållanden existerar. Ingen annan hade äganderätt till de områden samerna använde och genom kodicillen fick ej Sverige eller Norge äganderätt i privaträttslig mening till dessa områden.¹¹⁶

I en svensk utredning¹¹⁷ analyseras lappkodicillens¹¹⁸ räckvidd och giltighetstid. Syftet med kodicillen var att reglera samernas överflyttningar så att inte oenighet skulle uppstå. Vid uppehåll i det andra landet fick inflyttade samer samma rättigheter som landets egna vid nyttjandet av land (10§). Gammal sedvana och samernas behov styrde rättigheter och

¹¹³ Päiviö, N, J, Lappskatteländen i Jukkasjärvi och deras utveckling, Diedut nr 1/2000, s. 25 f.

¹¹⁴ Aa s. 26 f.

¹¹⁵ NOU 1997:5 .

¹¹⁶ NOU 1977:5, s. 15.

¹¹⁷ SOU 1986:36.

¹¹⁸ Första Bihang eller Codecill till Gränse Tractaten emellan Konunga Rikerne Sverige och Norge, Lappmänne beträffande, 1751.

skyldigheter vid uppehåll i det andra landet. Skattens storlek avgjordes av om rätt till jakt och fiske ingick eller inte. En särskild samisk förvaltning och domsrätt instiftades (22, 25 §§). Lapplänsmän och nämndemän till lapprätten utsågs och denna verksamhet fungerade till den formellt upplöstes i.o.m. 1883 års lagstiftning. Giltighetstiden av traktatet reglerades inte. Förmodlingen rådde uppfattningen att traktatet inte ensidigt kunde sägas upp. Äganderätt tas upp i 2 § enligt följande: *”Ingen Lapp må hädanefter äga Skatte- eller Stådjeland uti mera än ett Rike, på det all anledning till gemensamhet af undersåtare och Land härdanefter må undwikas”*. Enligt den svenska utredningen innebär detta inte att äganderätt finns för samerna. Utredaren refererar till Skattefjällsdomen som tar upp att det i så fall skulle ha påpekats i förarbetena. Sverige fick avstå land i Norge och hade det varit äganderätt skulle de svenska samerna fått ersättning. HD medhöll att samerna hade en stark rätt till fjällområden i Sverige och grannlandet. Utredningen anger vidare att kodicillen inte ger ett entydigt svar på om lappkodicillen gäller alla samer. Det kan vara så att vissa bestämmelser gäller alla samer medan andra bara gäller de renskötande samerna. Utredningen kommer fram till att lappkodicillen utgör en särordning för samerna men att den inte förändrar Norges och Sveriges suveränitet över området.¹¹⁹

Lappkodicillen gällde oförändrad i 130 år. Under utvecklingens gång kom nya krav. Norge ville ha mer detaljerade regler för att skydda jordbruksbefolkningen. Det förekom konflikter mellan nybyggare och samer. 1883 tillkom den s.k. ”gemensamma norsk-svenska lagstiftningen”. Genom lagen begränsades svenska samers tid i Norge till maj-september och norska samers tid i Sverige till november-april. Undantag gällde för de samer som av sedvänja under hela året befunnit sig på båda sidor om gränsen. Betesrätten kunde upphävas där den störde mycket den jordbrukande befolkningen men samerna skulle få annat land som var likvärdigt. År 1905 enades länderna om den s.k. Karlstadskonventionen. Den innebar att 1883 års bestämmelser skulle gälla med vissa inskränkningar om var betesområdena skulle gälla och tiden för renbete. Enligt konventionen var kodicillen ensidigt uppsägbar. Konventionen av år 1919 innebar att svenska samers betesrätt i Norge minskade., vilket innebar att samer från de nordligaste delarna tvångsförflyttades söderut. Även i och med den s.k. ändringskonventionen år 1949 beskars svenska samers renbetesrätt i Norge. Efter nya förhandlingar enades länderna om 1972 års renbeteskonvention som gäller till år 2002. Bestämmelsen från Karlstadskonventionen om att kodicillen inte ensidigt kunde sägas upp föll bort. Kodicillen blev inte uppsagd och gäller efter 2002 om inte en ny konvention tillkommer. Diskussion förekommer om kodicillen ger samerna ett större rättsskydd än rennäringslagen och andra lagar.¹²⁰

8.2 Konventioner och deklARATIONER som skyddar ursprungsfolks markrättigheter

Ett antal organ har tagit upp landrättigheter på sitt program. Dessa är bl.a.: FN, ILO, Världsbanken och Europarådet. Även program för minoritetsgrupper anses ursprungsfolk falla in under även om ursprungsfolk i Guatemala och Bolivia inte är minoriteter i sina länder. Grundläggande äganderätt tas upp i artikel 17 i FN:s deklARATION om de mänskliga rättigheterna (UDHR) enligt följande.

”1. Var och en har rätt till egendom ensam liksom i förening med andra. 2. Ingen skall godtyckligt berövas sin egendom.”

¹¹⁹ SOU 1986:36, s. 74 ff.

¹²⁰ Aa s. 89 ff.

I konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (ECHR), anges egendomsskyddet i tilläggsprotokoll nr 1, artikel 1: *”Envar fysisk eller juridisk persons rätt till sin egendom skall lämnas oinskränkt. Ingen må berövas sin egendom annat än i det allmännas intresse och under förutsättningar som angivas i lag och av folkrättens allmänna grundsatser”*. I artikel 27 i konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter (CCPR), har orden att *”åtnjuta sin egen kultur”* ansetts innebära rätten att utöva näring på det område minoriteter befinner sig på. Enligt artikel 5 i den Internationella konventionen om utrotande av alla former av rasdiskriminering (CERD) skall staterna säkra likhet inför lagen då det gäller *”rätten att äga egendom ensam eller i förening med andra”*. Deklarationen om sociala framsteg och utveckling, som antagits av generalförsamlingen resolution (XXIV) från december 1969, anger i artikel 6 följande: *”att former för äganderätt till mark och produktionsmedel som förebygger varje form av exploatering av människan, etableras i enlighet med mänskliga rättigheter och fundamentala friheter och med principerna för rättvisa och den sociala funktion som egendom medför, försäkras lika rättigheter till egendom för alla och skapar förhållanden som leder till verklig jämlikhet bland människor”*¹²¹

Även Ramkonventionen (The Framework Convention for the Protection of National Minorities) reglerar markfrågan. I artikel 5 åläggs staterna att för minoriteterna *”maintain and develop their culture, and preserve their identity”*.¹²² Sverige har ratificerat alla ovan nämnda konventioner och deklarerationer.

I det följande kommer jag att under tre områden belysa de möjligheter som ursprungsfolk har att använda internationella avtal i frågan om markrättigheter. Dessa områden är: kulturella rättigheter, äganderätt till egendom och icke-rasdiskriminering.

8.3 Kulturella rättigheter

Det första området belyser kulturella rättigheter och artikel 27 i konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter. Tre rättsfall på området visar att artikel 27 i CCPR täcker ursprungsfolks markrättigheter.

8.3.1 Lubicon Lake Band

Human Rights Committee (HRC) bildades för att handlägga anmälningar enligt CCPR enligt artikel 28 i konventionen. HRC består av 18 medlemmar från olika länder som anslutit sig till konventionen. Tre rättsfall under CCPR visar att artikel 27 i konventionen täcker landrättigheter för ursprungsfolk och artikeln lyder enligt följande.

In those States in which ethnic, religious or linguistic minorities exist, persons belonging to such minorities shall not be denied the right, in community with the other members of their group, to enjoy their own culture, to profess and practice their own religion, or to use their own language.

¹²¹ Alfredsson, G, ”Ratificera ILO konventionen 169”, Fjärde Världen, årgång 17, 1-2/2000 s. 8 ff. Alfredsson, G, ”Minimum Requirements for a New Nordic Same Convention”, Nordic Journal of International Law 68:1999, s. 403 f.

¹²² Barnes, C, Olsthoorn, M, *The Framework Convention for the Protection of National Minorities, A Guide for Non-Governmental Organizations*, s. 6 f.

Det första fallet , Lubicon Lake Band (the Band)¹²³, handlar om en indiagrupp i norra Alberta i Canada som genom sin ledare, Bernard Ominayak, hävdade att den kanadensiska regeringen hade kränkt artikel 1 i CCPR som handlade om rätten till självbestämmande över det område gruppen brukade. The Band är en grupp cree-indianer på ca 500 personer som under lång tid bebott ett stort område i norra Alberta. Eftersom området är relativt otillgängligt har de ej haft mycket kontakt med icke-indianer. The Band är underkastade kanadensisk lag och genom en indianakt från 1970 och ett traktat från 1899 (Treaty 8) erkänns de ursprungliga innevånarnas rättigheter att fortsätta att leva sitt traditionella levnadsätt. Trots detta skydd har regeringen lovat provinsregeringen i Alberta att exploatera områden the Band bebor till förmån för privata intressen i framför allt utvinning av gas och olja.

The Bands krav bestod huvudsakligen av rätt till självbestämmande och därmed rätten att själva fritt få disponera områdets naturresurser. Genom exploateringen hade the Band berövats sin möjlighet till överlevnad och åtnjutande av rätten till självbestämmande. Den snabba förstörelsen av the Bands ekonomiska bas och ursprungliga levnadsätt hade alla redan förorsakat skador som ej gick att reparera. Den kanadensiska regeringen använde inhemska politiska och legala instrument mot the Band och hade därmed avsiktligt motarbetat försök till återställelse, hävdade Ominayak. The Band strävan var inte att CCPR skulle ge dem ett beslut om landområde utan de ville att kommittén skulle hjälpa dem i försöket att övertyga den kanadensiska regeringen att the Bands existens var allvarligt hotad och att Kanada var ansvarig för de rådande förhållandena.

Staten förnekade anklagelserna att the Bands existens var hotad och att fortsatt resursutveckling skulle förorsaka skador som ej gick att reparera. The Bands krav på markrättigheter i norra Alberta var en komplex situation som involverade ett antal andra krav från åtskilliga andra ursprungsgrupper i området och att effektiv gottgörelse för the Bands krav fortfarande var möjlig både genom förhandlingar och domstolsprocesser. Staten hade donerat \$C 1,5 miljoner för att täcka the Bands juridiska kostnader. Staten hävdade vidare att artikel 1 i CCPR inte kunde åberopas under tilläggsprotokollet eftersom artikel 1 tar upp kränkning av individer inte av grupper.

Kommittén beslutade i juli 1987 att the Bands anklagelser skulle tas upp till prövning vad gällde artikel 27 i CCPR eller andra artiklar. På grund av att the Band var på gränsen att utplånas begärde kommittén att staten genom interimistiska åtgärder skulle skydda the Band från skador som ej gick att reparera.

Staten insisterade på att skador som ej gick att reparera inte hade uppstått och att det ej var en överhängande fara för sådana skador. Vidare att rättegångarna och förhandlingarna var ett effektivt medel i stället för ett interimistiskt beslut (the Band hade i alla instanser fått avslag på en interimistisk begäran). Staten betonade att fördröjningarna i processen hade till stor del med the Bands egen passivitet att göra. Statens politik var att söka lösningar genom förhandlingar.

Därefter gjorde parterna en mängd framställningar där de vederlade varandras uttalanden som missledande eller felaktiga. Ominayak anklagade staten för att ha skapat en situation som direkt eller indirekt hade lett till döden för många medlemmar i the Band och hotat existensen av de övriga. Fallen av missbildade barn, missfall och dödsfödselar ökade katastrofalt. Allt detta bröt mot artikel 6 i konventionen som säger att *"Every human being has the inherent*

¹²³ Communication No 176/1984, Lubicon Lake Band v Canada.

right to life. This right shall be protected by law. No one shall be arbitrarily deprived of his life.” Ödeläggelsen av gruppen genom en inhuman och nedvärderande behandling kränkte artikel 7 i konventionen som bl.a anger att *”No one shall be subjected to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment or punishment”*. Vidare hävdade Ominayak att partiskheten i de kanadensiska domstolarna hade hindrat the Bands försök att skydda sitt territorium och att flera domare hade ekonomiska band med the Bands motpart i domstolsförhandlingarna. Detta bröt mot artikel 14 som anger att *”All persons shall be equal before the courts and tribunals”*. Staten har även tillåtit förstörelsen av familjer och hem vilket kränkte artikel 17 som anger att *”No one shall be subjected to arbitrary or unlawful interference with his privacy, family, home or correspondence, nor to unlawful attacks on his honour and reputation”*. Även artikel 23 åberopades som anger att *”The family is the natural and fundamental group unit of society and is entitled to protection by society and the State”*. Att the Bands medlemmar hade blivit fråntagna den fysiska miljö där de utövade sin religion bröt mot artikel 18 som anger att *”Everyone shall have the right to freedom of thought, conscience and religion”*. Alla ovanstående överträdelser kränkte dessutom artikel 2 i konventionen som handlar om respekt för individen oavsett kön, ras, språk, färg eller religion.

Staten hade kategoriskt avvisat alla anklagelser som ogrundade och obestyrkta. Staten framhöll att allvarliga försök fortsatte att göras under 1988 för att engagera representanter för the Band till förhandlingar med regeringen. Dessa försök misslyckades trots ett erbjudande om ett interimistiskt beslut om att avsätta 24.4 kvadrat-miles som reservat till the Band. Detta erbjudande skulle inte hindra fortsatta förhandlingar. Ominayak hävdade att allt utom 24.4 kvadrat-miles hade hyrts ut trots kommitténs begäran om ett interimistiskt beslut.

I maj 1988 genomförde regeringen förhandlingar med representanter för provinsen Alberta och the Band, med avsikten att få till stånd en gemensam rättskipning för att kunna genomföra Treaty 8. Ominayak åsikt om detta var att syftet var att fördröja lösningen på the Bands problem. I oktober 1988 hävdade the Band jurisdiktion över sitt territorium och deklarerade att de hade upphört med att erkänna den kanadensiska domstolen som rättsskipande organ. Ominayak anklagade vidare staten för att bedra media och att de avskedat rådgivare som framlagt lösningar som var förmånliga för the Band.

Staten hävdar att en överenskommelse gjordes med provinsen Alberta om att 95 kvadrat-miles skulle avsättas till reservat och därefter startade förhandlingar med the Band. Staten uppgav att det flesta frågor nu hade lösts som medlemskap, storlek på reservatet, samhällskonstruktionen samt program och service för the Band. Däremot hade the Band inte godkänt kompensationen i medel som var \$C 45 miljoner. Ominayak påstod att ovanstående information var falsk och att inget allvarligt försök hade gjorts för att nå en uppgörelse och att ingen uppgörelse hade kommit till stånd. Vidare anklagades staten för att ha sänt agenter till området runt omkring the Bands territorium för att förmå andra ursprungsgrupper att ställa krav på markanspråk för att tävla med the Bands anspråk.

Staten förnekade anklagelserna om förhandlingar i ond tro eller att oegentligt beteende för att skada the Bands intressen. Staten konstaterade vidare att the Band utsatts för en historisk orättvisa men att om de accepterat budet skulle det blivit möjligt för dem att behålla sin kultur och ursprungliga levnadssätt. Vidare hade staten avvisat krav om inomhusisbana och simbassäng. The Band begärde, enligt staten, ytterligare \$C 167 miljoner i kompensation för ekonomiska och andra förluster. Kravet kunde ha fullföljts i domstol oavsett erbjudandet som staten hade gjort.

Övrig framställan från båda parter handlade om anläggandet av Daishowa pappersmassafabrik. Ominayak påstod att anläggningen lett till förödande konsekvenser medan staten vidhöll att inga allvarliga konsekvenser skett för the Band. Fabriken var belägen 80 kilometer från det landområde som avsatts till the Band som reservat, hävdade staten.

HCR ansåg att fördröjningen i processen, som blivit ovanligt lång, hade kunnat minskats av the Band. Frågan var om vägen genom domstolsprocesser skulle ha räddat the Band, som vid den tiden, enligt vad som framkommit, var på randen till kollaps. Staten påpekan att endast individer och inte grupper kunde hävda rättigheter enligt tilläggsprotokollet ansåg kommittén ej vara av betydelse. Inget talade mot att en grupp av individer kollektivt kunde framlägga anklagelser om brott mot konventionen. Dessa rättigheter finns i konventionens artiklar 6-27. Kommittén ansåg att många brott som påståtts täcks av artikel 27 i konventionen som anger: "right of persons, in community with others, to engage in economic and social activities which are part of the culture of the community to which they belong". Vittgående anklagelser om brott mot artiklarna 6,7,14 och 26 har kommittén inte ansett bestyrkta. Brott mot artiklarna 17 och 23 var också av vittgående natur men kunde möjligtvis täckas av artikel 27.

Kommittén ansåg att historiska orättvisor och en utveckling i nutid hotade the Bands ursprungliga levnadssätt och kultur, vilket innebar ett brott mot artikel 27. Staten föreslogs att rätta till situationen genom medel som anges i artikel 2 i konventionen.

8.3.2 Ilmari Länsman¹²⁴

En framställan gjordes i juni 1992 till Human Rights Committee av Ilmari Länsman och 47 andra medlemmar i Muotkatunturi renskötarkommitté och medlemmar i Angeli lokala kommitté. Kränkning av artikel 27 i CCPR åberopades och särskilt vad gällde möjligheterna att "åtnjuta sin egen kultur" som i detta fall byggde på renskötsel. Medlemmarna är alla samiska renskötare i ett område kallat Angeli och Inari i Finland. Protesten gällde att Arktinen Kivi Oy (bolaget), som var ett privatägt bolag, hade fått tillåtelse att bryta 200 kubikmeter sten, inom ett område på 10 hektar, som av tradition brukades av samerna. För renskötseln hade speciella stängsel byggts runt omkring byn Angeli. Samerna påpekade att äganderättsfrågan till land var inte löst för samernas del i Finland. Samerna framhöll att kontraktet med bolaget inte enbart innebar att de fick bryta sten utan även att de skulle få transportera stenen genom ett komplicerat system av renstängsel. Samerna insåg betydelsen av stembrytningen men också betydelsen av att Angeli var det enda bevarade området med en homogen samisk befolkning i Finland. Transporten av stenen skulle störa renskötseln och förstöra renstängseln. Den skulle även gå förbi ett modernt slakthus. Samerna framhöll att platsen för stembrottet, Riutusvaaraberget, var en gammal helig plats för samerna även om den ej användes för ceremonier idag. Vidare att alla inhemska medel hade utömts och en begäran om ett interimistiskt beslut att förhindra stembrytningen för att fortsatt stembrytning skulle förorsaka skador som ej gick att reparera.

Staten bekräftade att ett privat bolag fått tillåtelse att bryta sten mellan åren 1990-1993. Staten konstaterade att fler personer hade överklagat till HCR än till de inhemska domstolarna och framhöll att beslutet ej skulle gälla dem som ej "varit med från början". Samerna hävdade att det ej hade någon betydelse eftersom beslutet skulle gälla alla oavsett hur många som hade skrivit under. Samerna framhöll vidare att förhandlingar om att förlänga kontraktet var på väg och att ett långtidskontrakt krävde att bolaget måste bygga en väg fram till stembrottet. Även en genomförd test av stembrytning hade lämnat betydande spår på Riutusvaaraberget, enligt

¹²⁴ Communication No. 511/1992, Ilmari Länsman v Finland.

samerna. Spåren av en provisorisk väg kommer att lämna spår efter sig hundratals år i framtiden p.g.a. det extrema klimatet på platsen.

Kommittén beslutade att fallet skulle tagas upp till prövning enligt artikel 5 i tilläggsprotokollet och att samernas klagan hänförde sig till artikel 27 i CCPR. Angående begäran om ett interimistiskt beslut ansåg kommittén ej att det var befogat.

Staten framhöll att marken är statsägd, inskriven i fastighetsregistret och behandlad som statsägd i rättsfall som gått upp till Högsta domstolen. Staten refererade till andra rättsfall som gällt planerade vägbyggen och timmerhantering i Inaridistriktet och i dessa fall hade domstolarna ansett att hinder ej fanns enligt artikel 27 CCPR. Det fanns också lagregler som skyddade samerna. Det gällde utökning av stenbrott, regler för att ej förorsaka skador och regler om att rätta till eller dra tillbaka verksamhet vid förorsakande av stora skador. Det fanns beslut om att stenbrytningen skulle genomföras under tiden 1 april till den 30 september för att visa hänsyn till renskötelsen. Transporter inom området måste arrangeras i samarbete med renskötarkommittén.

I mars 1993 begärde bolaget ett nytt kontrakt och framhöll att en väg måste anläggas för att göra verksamheten lönsam. Staten medgav att regeringen var informerad om beslutet om ett eventuellt nytt kontrakt med bolaget men att renskötarkommittén först skulle höras. Staten konstaterade att bolaget hade brutit en obetydlig del sten (30 kubikmeter) på en yta av 10 hektar. Den yta som bolaget inhägnat var endast på ett hektar och låg fyra kilometer från en huvudväg. Staten höll ej med om att testbrytningen hade förorsakat stor skada. Vid testbrytningen transporterades blocken på en redan befintlig väg. Bolaget utökade endast vägen med en kilometer åt det ena hållet och samebyn gjorde dragningen av vägen. Staten medgav att artikel 27 gav ett skydd för samernas traditionella levnadssätt men att störningen av stenbrottet ej var emot artikel 27. Vidare att ej alla åtgärder som berörde renskötområdet måste ses som ett brott mot artikeln. I den generella kommentaren till artikeln framgick att artikel 27 skulle försäkra överlevnaden, den fortsatta utvecklingen av kulturen, religionen och den sociala identiteten hos minoriteter. Staten påpekade att historiska orättvisor fanns ej här som i fallet Lubicon Lake Band och i fallet Kitok rekommenderade HRC att principen att staten åtnjöt en viss grad av handlingsfrihet i tillämpningen av artikel 27.

I augusti 1994 informerade samernas ombud kommittén att sedan den första framställa till kommittén hade samerna ändrat på sina renskötelsesmetoder. Unga kalvar hölls nu inte inom stängsel med vajan utan fick under en längre tid beta fritt i området även under tiden april till september. Samerna kritiserade staten för att sätta en hög tröskel för tillämpningen av artikel 27. Samernas situation kunde liknas vid en assimilering eller åtminstone ett hot mot sammanhållningen i gruppen genom exploateringen. Vidare påpekade samerna att så länge landfrågan ej var avgjord så var alla ingrepp känsliga för traditionell samisk aktivitet. Därför utgjorde både stenbrytningen och anläggandet av vägen dit ett brott mot artikel 27. Sedan 1994 har lagändring gjorts som inneburit att utländska bolag har fått större tillträde till Finska Lappland. Områden i rensköteland har mutats in för att undersökningar skall ske om eventuell mineralbrytning. Sametinget uttryckte 1994 sin oro över denna utveckling. Efter denna lagändring har även finska företag återupptagit sitt intresse för Finska Lappland.

Enligt kommittén var frågan om stenbrytningen, i den omfattning som skett eller planerades att ske, bröt mot artikel 27 i CCPR. Samerna i området var en minoritet och hade rätt att åtnjuta sin egen kultur. Renskötelsen var en viktig aktivitet i området och hörde därför under artikel 27. Kommittén konstaterade att även om renskötelsen till en viss del antagit moderna

former så hindrade det ej återopandet av artikel 27. Riutusvaaraberget fortsatte att ha en andlig betydelse för samerna. Samerna hade även påpekat att kvalitén av slaktat renkött kunde påverkas negativt genom en störande omgivning. Kommittén framhöll vidare att en stat vill kunna utveckla ekonomisk aktivitet genom företagen och samtidigt ska samerna få ha rätten att åtnjuta sin kultur. Åtgärder som har en begränsad inverkan på en minoritetsgrupps levnadsförhållanden bryter inte mot artikel 27.

Kommittén kom fram till att stenbrytning vid Riutusvaaraberget, i den omfattning den redan pågått, ej var ett brott mot artikel 27. Det noterades att renskötarnas intressen hade övervägts innan stenbrytningen beviljades och att samerna konsulterades under förhandlingarna. Renskötseln hade, enligt kommittén ej nämnvärt påverkats. Staten hade strävat efter att endast tillåta stenbrytning som skulle minimera kollisionen med renskötseln. Överenskommelse hade gjorts att stenbrytningen skulle huvudsakligen ske utanför den tid som renarna betade i området. Inget talade för att förändringen i renskötseln inte skulle kunna anpassas till stenbrytningen. Om däremot mineralbrytning hade tillåtits i stor skala, skulle ett brott mot artikel 27 kunna ha uppstått. Staten måste ta denna hänsyn vid övervägandet om att utöka nuvarande kontrakt. HRC ansåg härmed att de framlagda sakförhållandena ej utgjorde ett brott mot artikel 27 i CCPR.

8.3.3 Ivan Kitok¹²⁵

En svensk same, Ivan Kitok, hävdade att uteslutningen av honom som medlem i Sörkaitum sameby var en kränkning av artikel 1 och artikel 27 i CCPR. Ivan Kitok var renskötare i Sörkaitum sameby och han hade ärvt rätten att utöva renskötsel. När han ej kunde försörja sig genom rennäringen tog han arbete utanför samebyn i över tre år. I ett försök att begränsa antalet renskötare insisterade kronan och lappfogden på att om en same tog ett annat arbete i över tre år, förlorade han medlemskapet i samebyn. Utan ett medlemskap kunde inte en same hävda de rättigheter till mark och vatten som en renskötande same hade. Om en person nekas medlemskap i en sameby kan enligt 12 § 2 st RNL, länsstyrelsen vid särskilda skäl bevilja honom medlemskap. I detta fall ansåg länsstyrelsen inte att det fanns särskilda skäl för att bevilja Ivan Kitok medlemskap.

Staten ansåg ej att brott förelåg mot artikel 1 eftersom samerna ej konstituerade ett "folk" i den betydelsen som angavs i artikel 1. Staten framhöll vidare att frågan handlade om Ivan Kitok hade blivit berövad sin rätt till att bedriva renskötsel och om det i så fall bröt mot artikel 27 i konventionen. Genom historien hade det framkommit att renskötseln måste göras mer lönsam för att kunna försörja en familj. Tillräckligt med mark fanns ej för att alla samer skulle kunna bedriva renskötsel. Eftersom Ivan Kitok fortfarande hade renar i samebyn kunde han enligt samebyns styrelse delta i kalvmärkning, renslacht osv. Han fick även jaga och fiska gratis inom samebyns område. Staten ansåg härmed att Ivan Kitok kunde utöva renskötsel utan de rättigheter som en medlem i samebyn hade. Dessutom var konflikten ej en konflikt mellan Ivan Kitok och staten utan mellan Ivan Kitok och andra samer, eftersom det var samer som hade vägrat honom tillträde till samebyn. Utifrån dessa framlagda omständigheter ansåg staten inte att uteslutningen av Ivan Kitok som medlem i samebyn, bröt mot artikel 27 i konventionen.

Ivan Kitok hävdade att hanteringen av medlemskapet bröt mot artikel 1 i konventionen, om samers rätt till självbestämmande. Allt sedan 1928 års RNL hade en icke-medlem i sameby ej rätt att bedriva renskötsel, jaga och fiska inom samebyarna. Resultatet av lagen blev en

¹²⁵ Communication No. 197/1985, Kitok v. Sweden.

uppdelning i same och "halvsame". Detta förhållande stod i motsats till både inhemsk och internationell lag. Ivan Kitok förnekades rätten att åtnjuta sin egen kultur på grund av att han blev en halvsame. Ivan Kitok talade för de omkring 5 000 samer som levde i samiskt kärnområde. Dessa samer var ej assimilerade som staten påstått. Agerande från samebyarna gjorde att antalet renskötare minskade för varje år och nu var endast 2 000 renskötare kvar. Statens påstående om att icke-renskötande samer var assimilerade bevisade en kränkning av artikel 27 i konventionen. Viktigast för samegruppen var dock "folksolidaritet" ej "närings-solidaritet". Staten hade framhållit näringsolidaritet och delar gruppen i same och halvsame. Systemet med röstantal efter hur många renar en medlem ägde (59 § p2 RNL), gjorde att Ivan Kitok ej tilläts att komma tillbaka till Sörkaitum sameby. Ivan Kitok ansåg att de framlagda omständigheterna gjorde att han inte kunde åtnjuta sin egen kultur, genom att hans rättigheter som renskötare, jägare och fiskare kunde åsidosättas genom röstning i samebyn. Han tvingades även betala ca 5 000 kronor per år i avgift till Sörkaitum sameby, vilket en medlem ej behövde göra.

Kommittén konstaterade att Ivan Kitok som individ ej kunde åberopa artikel 1 i konventionen om självbestämmande. Däremot kunde han som enskild åberopa artikel 27 om kränkning av rättigheter som han förnekades men andra i gruppen åtnjöt. Huvudfrågan var om Ivan Kitok var ett offer för en kränkning av artikel 27, för att han godtyckligt hade förnekats rättigheter som gavs till samebymedlemmar. Kommittén höll ej med staten om att konflikten var en konflikt mellan samer snarare än mellan Ivan Kitok och staten. Staten hade ett ansvar genom antagandet av RNL från 1971. Staten hade genom vissa metoder önskat begränsa renskötseln för att göra det möjligt för dem som utövade rennärning att kunna livnära sig. Detta förhållande i sig kränkte ej artikel 27. Kommittén framhöll vidare att ignorerandet av objektiva etniska kriterier för att bestämma medlemskapet av en minoritet och tillämpningen av de angivna reglerna på Ivan Kitok, kunde vara oproportionerliga i förhållande till syftet med regeln. Samtidigt noterades att Ivan Kitok hade behållit vissa band med samebyn. Kommittén hänvisade till fallet *Lovelace v. Canada*¹²⁶ som visade att en restriktion för en individuell medlem av en minoritetsgrupp måste ha ett rimligt berättigande och vara nödvändig för en fortsatt levnad och välfärd för gruppen som helhet. Kommittén ansåg att eftersom Ivan Kitok tilläts att sköta sina renar, jaga och fiska inom samebyn, om än ej som en rättighet, bröt ej uteslutningen av medlemskapet mot artikel 27 i konventionen.

8.3.4 Kommentarer

I den allmänna kommentaren av HRC framkommer att det görs en åtskillnad mellan artikel 27 och artikel 1 i CCPR. Artikel 1 anger rättigheter till ett folk och artikel 27 relaterar till individers rättigheter. De individuella rättigheterna är beroende av möjligheten för en grupp att utöva kultur, språk och religion. Begreppet kultur i artikel 27 uttrycks på flera sätt bl.a. genom användningen av landområden, speciellt avseende ursprungsfolk. Rättigheten kan innebära utövande av traditionella aktiviteter som fiske, jakt och rättigheten att leva i ett reservat som skyddas av staten. HRC avslutar sin allmänna kommentar med att konstatera att artikel 27 relaterar till rättigheter som ålägger staterna speciella åtaganden.¹²⁷

¹²⁶ *Lovelace v. Canada*, communication No. 24/1977, handlar om en kanadensisk Maliseet-indian som gifte sig med en icke-indian och därmed förlorade hon sin status som indian och de rättigheter som förknippades därmed. Hon skilde sig från sin partner och ville återvända till sitt reservat. Hon förnekades återinträde och det noterades att en man i gruppen som gifte sig med en icke-indian inte förlorade sin status i gruppen. HRC ansåg att artikel 27 gällde för fallet och att förnekandet av Lovelace att komma tillbaka till reservatet saknade förnuft, objektivitet och var ej proportionerligt. Därmed hade artikel 27 i konventionen kränkts.

¹²⁷ *Minority Rights Handbook*, s. 110 ff.

Lubicon Lake Band och Länsman visar att artikel 27 i konventionen används som skydd för den miljö minoriteter lever i. Det traditionella levnadssättet ska skyddas som fiske, jakt och renskötsel. Kitok och Länsman visar att ekonomisk aktivitet är en del av identiteten och ändå skyddas. I frågan om en individ i minoritetsgruppen ska skyddas eller om hela gruppens intresse ska skyddas, finns det olika bedömningar på i HRC. I Kitok föredrog HRC att skydda ett kollektivt intresse hos en grupp av den samiska befolkningen. Dessa intressen stämde i detta fall överens med statens intressen.¹²⁸

Thornberry påstår att kärnan ligger i hur långt bevarandet av ett samhälle begränsar individens rättighet. Han anser att kommitténs förklaring är för gynnsam för den svenska staten. Staten medgav att samerna var indelade i renskötare och icke-renskötare och att majoriteten av icke-renskötarna var assimilerade och att de inte hade några speciella rättigheter. Detta uttalande har Thornberry svårt att acceptera och han menar att artikel 27 riktar rättigheter till en grupp, ej till fragment av en grupp. Analysen av orden förnuftig, objektiv och proportionerlig i fallen Kitok och Lovelace blev motsatta. I Lovelace ansågs inte det kollektiva intresset tillåta restriktioner mot den enskilde. I Kitok ansågs det ekonomiska intresset hos en grupp tillräckligt för att begränsa rättigheterna hos en individ.¹²⁹

Lars-Nila Lasko kommenterar röstningssystemet med att konstatera att svenska beslutsfattare i södra Sverige inte har insikt om hur samerna fungerar. RNL har stiftats av svenskar och systemet med att röstning sker utifrån antalet renar en medlem äger, har lett till att få familjer finns kvar i samebyarna eftersom andra familjer har blivit utröstade.¹³⁰

8.4 Rätten till egendom

8.4.1 Deklarationen om de mänskliga rättigheterna

Artikel 17 i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna skyddar som ovan nämnts *rätten till egendom ensam eller i förening med andra*. De flesta demokratier har i sin egen lagstiftning skydd för äganderätt. Rättigheterna tillåter ett tillägnade av privat egendom och skyddas mot intrång av andra. Detta synsätt har påverkat hur äganderätt har formulerats i folkrätten. Inom mänskliga rättigheter formuleras inte rättigheten som en generell rättighet för alla till en miniminivå av ägande, utan den formuleras som en speciell rättighet som skyddar privat ägande av egendom. Äganderätten är inte absolut utan är begränsad på något sätt. Äganderätt av egendom har utsatts för kritik p.g.a. att den har varit i vägen för en demokratisk process i exempelvis länder med apartheid eller kolonialism. Ett starkt skydd för rätt till egendom kan komma i konflikt med mänskliga rättigheter. Ett effektivt socialt skydd kan innebära en omfördelning av resurser. Det kan moraliskt sett vara svårt att rättfärdiga ett ägandeskydd som enbart skyddar den gruppen som har egendom, medan delar av befolkningen är utan egendom. Därför är det svårt att diskutera äganderätt utan att diskutera en miniminivå för överlevnad hos varje individ. Inte enbart social rättvisa utan även förebyggandet av etniska konflikter motiverar en rättvis syn på äganderätt.¹³¹

Det ovan sagda gör att ursprungsfolk mycket väl kan hävda artikel 17 i UDHR för sina markanspråk. Det är inget som säger att deras rättigheter inte skyddas av deklarationen. Ett ursprungsfolk kan hävda äganderätt till landområden på samma sätt som en enskild person

¹²⁸ Spiliopoulou, Åkermark, Athanasia, *Justifications of Minority Protection in International Law*, s. 170 ff.

¹²⁹ Thornberry, Patric, *International Law and the Rights of Minorities*, s. 212 f.

¹³⁰ Intervju med Lars-Nila Lasko den 14/12-00.

¹³¹ Krause, C, Alfredsson, G, "Artikel 17", *The Universal Declaration of Human Rights*, s. 359 ff.

kan göra. Här får man vara medveten om att motparten kan åberopa samma artikel vid exempelvis expropriation av mark eller om ett ursprungsfolk hävdar bruksrätt på privatägd mark.

8.4.2 Europakonventionen

I ECHR är det i första hand tilläggsprotokoll nr 1, artikel 1 som skyddar ursprungsfolks markrättigheter. Som tidigare nämnts anger artikeln *en persons rätt till egendom och att ingen person ska berövas sin egendom annat än i det allmännas intresse*, med inskränkningen att *”ovanstående bestämmelser inskränka likväl icke en stats rätt att genomföra sådan lagstiftning som staten finner erforderlig för att reglera nyttjandet av viss egendom i överensstämmelse med det allmännas intresse eller för att säkerställa betalning av skatter och andra pålagor eller böter och viten.*

Martin Scheinin påpekar vikten av artikel 1 i tilläggsprotokoll1. Han anser att den är viktig för ett ursprungsfolks landkrav. Nackdelen med klausulen är att endast händelser som uppstått efter det att ett land har ratificerat konventionen kan tas upp. Detta hindrar ej att ECHR används för äganderätt och icke-diskriminering. Fallet *Könkämä och 30 andra samebyar v. Sverige*¹³² togs ej upp till prövning av kommissionen (p.g.a. att alla inhemska medel ej hade uttömts) men det framhölls att jakt- och fiskerätter kan betraktas som ”egendom” under tilläggsprotokoll nr 1, artikel 1 i ECHR.¹³³

Fallet *Könkämä* handlar om att regeringen genom en proposition (1992/93:32) föreslår ett nytt system för småviltsjakt på statlig mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen. Det innebär att allmänheten kan få tillträde till lappmarken. I rennäringsförordningen stadgas det nya systemet som trädde i kraft den 1 juli 1993. Samerna hävdar i fallet att de enligt urminnes hävd ensam har rättigheter till jakt, fiske och renskötsel på dessa områden. Det nya licenssystemet gör att de ej har kontroll på var och när jakt och fiske utövas. Jordbruksverket är den myndighet som ansvarar för samefrågorna och länsstyrelsen beviljar licenserna.

ECHR har även en gräns för när ett ärende måste framställas. I artikel 25 anges att inom sex månader från det att alla inhemska medel uttömts, måste ett ärende framställas. I CCPR finns ej en sådan gräns och därmed kan även gamla oförätter behandlas.

¹³² Application No.27033/95, European Commission of Human Rights Decisions and Reports, vol 87 A, 1999.

¹³³ Scheinin, M, ”The Right to Enjoy a Distinct Culture: Indigenous and Competing Uses of Land”, red. Orlin m.fl., *The Jurisprudence of Human Rights Law: A Comparative Interpretive Approach*, s. 160 f.

8.5 Icke-rasdiskriminering

Artiklarna 1, 2 och 5 i konventionen om utrotande av alla former av rasdiskriminering (ICERD), anger skydd som ursprungsfolken kan använda. Artikel 1 är grunden och anger definitionen av rasdiskriminering enligt följande.

”I denna konvention avser uttrycket ”rasdiskriminering” varje skillnad, undantag, inskränkning eller företräde på grund av ras, hudfärg, härstamning eller nationellt eller etniskt ursprung, som har till syfte eller verkan att omintetgöra eller inskränka erkännandet, åtnjutandet eller utövandet, på lika villkor, av mänskliga rättigheter och grundläggande friheter på politiska, ekonomiska, sociala eller andra områden av det offentliga livet.”

I *artikel 2* framhålles fördömandet av rasdiskriminering och staternas skyldighet att med lämpliga medel avskaffa alla former av rasdiskriminering. Konventionsstaterna ska bl.a. genom lagstiftning göra slut på alla former av rasdiskriminering. Staterna ska även motverka splittring mellan raserna genom att stödja organisationer att verka för integrering mellan olika raser. Åtgärder ska vidtagas för att rasgrupper ska åtnjuta likabehandling av mänskliga rättigheter och grundläggande friheter. Artikel 2, 1 a) lyder enligt följande.

”Envar konventionsstat förbinder sig att icke inlåta sig på handlingar eller bruk som innebär rasdiskriminering mot personer, grupper av personer eller institutioner och att tillse att alla offentliga myndigheter och institutioner, såväl nationella som lokala, handlar i enlighet med denna förpliktelse.”

Artikel 5 anger bl.a. rätten till lika behandling inför domstolar och ”rätten att äga egendom ensam eller tillsammans med andra”.

Icke-rasdiskrimineringsklausuler har en speciell betydelse för ursprungsfolk som har blivit fientligt behandlade p.g.a. sina specifika kulturella skillnader. Vid ett FN-seminarium 1989,¹³⁴ med experter från hela världen, diskuteras effekterna av rasdiskriminering. Det konstateras att ursprungsfolk är offer för rasism och rasdiskriminering. Rapporten från seminariet uppger att rasdiskriminering mot ursprungsfolk har en lång historia av erövring och marginalisering av folket. En överlägsen attityd och en syn på ursprungsfolk som mindre värda primitiva varelser är vanlig. Diskrimineringen är av en dubbel natur. Å ena sidan sker en förstörelse av materiell och andlig natur och å andra sidan blir ursprungsfolk som sökt sig till majoritetssamhället uteslutna eller behandlas diskriminerande. Det är ej längre tillåtet för stater att vidmakthålla en lägre status för ursprungsfolk.¹³⁵

¹³⁴ Report of the United Nations Seminar on the Effects of Racism and Racial Discrimination on the Social and Economic Relations between Indigenous Peoples and Economic Relations between Indigenous Peoples and States.

¹³⁵ Anaya, S, James, *Indigenous Peoples in International Law*, s. 98.

8.6 ILO:s konvention nr 169

Sverige har som tidigare nämnts inte ratificerat ILO:s konvention nr 169 som trädde i kraft år 1991. Den samiska markrättighetsfrågan har spetsats till i och med diskussionen om Sveriges anslutning till konventionen och därför redogör jag för innehållet i konventionen och vad utredningen kom fram till. ILO är ett av FN:s fackorgan och under lång tid har ILO bevakat ursprungsfolks rättigheter. I ett betänkande (SOU 1999:25), belyses frågan med landshövding Sven Heuergren som utredare.

Mänskliga rättigheter och grundläggande friheter är en kärna i konventionen och det innebär bl.a. en starkt ökad markrättighet för ursprungsbefolkningar. Det är markrättigheterna i konventionen som hittills hindrat Sverige från att ratificera konventionen. I artiklarna 13-19 regleras markfrågan i konventionen. I *artikel 13* definieras mark som det område som ”täcker den totala miljön i de områden som berörda folk bebor eller nyttjar på annat sätt”. *Artikel 14* anger att ”folkens äganderätt och besittningsrätt till den mark som de traditionellt bebor ska erkännas”. Nomadfolken ska särskilt uppmärksammas. *Artikel 15* berör naturtillgångarna och ger ursprungsfolken rätt till att ”delta i användningen, förvaltningen och bevarandet av sådana tillgångar”. Om staten behåller äganderätten till naturtillgångarna skall regeringen höra ursprungsfolket innan exploatering sker. Där det är möjligt ska folken få ersättning för uppkomna skador. *Artikel 16* anger att ursprungsfolken ej får flyttas från den mark de bebor. Om flyttning är nödvändig ska de ge sitt medgivande och så fort som möjligt få återvända till sin mark. Om det inte är möjligt ska de tilldelas minst en likvärdig mark. *Artikel 17* ger ursprungsfolken rätt att överflytta markrättigheter inom gruppen och *artikel 18* anger att lagstiftning ska ske om straff för obehörigt intrång på eller nyttjande av ursprungsfolkens mark. *Artikel 19* ger anvisningar om att ursprungsfolken ska ges ytterligare mark om det behövs för deras dagliga liv. De ska även kunna få medel för att förbättra marken.

I utredningen framkommer att den miniminivå som konventionen talar om ej finns i Sverige idag. Samerna måste få ett starkare skydd mot intrång i renskötselrätten. Att skador ska ersättas samerna och att de bl.a. ska kunna upplåta jakt- och fiskerätt mot betalning. Den mark som ursprungsfolk av tradition sedan lång tid tillbaka nyttjat skall medlemsstaterna erkänna. I Sverige är det framför allt vinterbetesmarkerna som har oklara gränser och dessa gränser måste fastställas innan samernas nyttjanderätt kan erkännas. Sverige ska även ha tillräckligt med mark för att bedriva renskötsel. Heuergren tolkar konventionen som att det inte finns krav på formell äganderätt men att en miniminivå krävs som innebär en starkt skyddad besittnings- och nyttjanderätt. Även den rättsliga prövningen om nyttjande av mark ska samerna ha en möjlighet att genomföra. Heuergren framhåller därför att staten ska ersätta samernas rättegångskostnader. Att ha markrättigheter kan innebära ett inflytande över naturtillgångarna. Konventionen framhåller ursprungsfolkens möjlighet till inflytande på detta område. Marken som samerna brukar måste få ett skydd mot exploatering.¹³⁶

ILO har tagit fram en guide (ILO-guiden), till konvention nr 169. I ILO-guiden framhålls att både begreppet äganderätt och besittningsrätt finns med i artikel 14 i konventionen. Erkännandet av landområden innebär inte att en ny stat i staten ska behöva skapas, utan det viktiga är att ge ursprungsfolk en stark grund för ekonomisk, social och kulturell verksamhet. Därmed skulle en möjlighet till överlevnad finnas. Under vissa förutsättningar är det tillräckligt med bruksrätt av land under förutsättning att det är en stark försäkran om att bruksrätten får fortsätta. Exempel på detta är där människor lever i reservat eller har en delad

¹³⁶ SOU 1999: 25, s 13 ff, s 148.

användning av ett visst område med majoritetsbefolkningen. I ILO-guiden markeras att det inte innebär att ursprungsfolk ska berövas sina landområden men att inte alla ursprungsfolk är i en position att utöva full äganderätt.¹³⁷

Heuergren anser att Sverige kan ratificera konventionen men ett flertal åtgärder behöver genomföras som beräknas att ta ca fem år. De viktigaste åtgärderna är att marken som samerna har rätt till måste identifieras och att en gränsdragningskommission ska tillsättas. Samernas jakt- och fiskerätt bör också klarläggas. Det är endast 2.500 samer som tilldelats rätten att bedriva rennäring, eftersom det kräver medlemskap i en sameby. Heuergren anser inte att denna begränsning strider mot konventionen. I artikel 34 anges att åtgärder kan genomföras utifrån varje lands egna förhållanden. Om samerna vill ändra definitionen på innehavare av markrättigheter skall det avgöras av staten i samråd med samerna och i ljuset av konventionen, menar utredningen.¹³⁸

8.6.1 Sammanfattning

Av utredningen framgår att samerna, för att konventionen ska vara i överensstämmelse med svensk lagstiftning, ej behöver tilldelas äganderätt men däremot en stark nyttjande- och bruksrätt. Det nuvarande systemet med medlemskap i sameby avgör om man som same får idka rennäring. Övriga samer behöver staten således inte ta hänsyn till angående markrättsfrågan. En gränsdragningskommission ska avgöra gränserna för framför allt vinterbetesmarkerna. Naturtillgångar behöver samerna inte råda över med de ska tillfrågas innan exploatering sker. Förslaget om att samernas rättegångskostnader ska ersättas av staten är ett positivt inslag om samerna ska ha en chans att hävda sina rättigheter.

9 En jämförelse med de nordiska länderna

9.1 Norge

Norge var det första land som anslöt sig till ILO-konventionen 1969. Norska regeringen bedömde att samernas bruksrätt var i överensstämmelse med konventionens krav på markrättigheter. Samerettsutvalget, som är en av norska regeringen tillsatt utredning, har i efterhand gjort en annan bedömning. Frågan är således ej helt avgjord i Norge.¹³⁹

Samerna i Norge anses vara en ursprungsbefolkning och rennäringen är den centrala näringen. Ungefär 2000 personer ägnar sig åt renskötsel och 450 personer har rennäringen som en bisyssla. Norge har en lagstiftning som liknar den svenska i frågan om samiska rättigheter. Lagar som reglerar samers rätt är reindriftslagen, samelagen och grundlagens 110 §. Äganderätt och bruksrätt finns som begrepp i norsk rätt. Det görs en skillnad mellan allmänna och partiella bruksrätter. De allmänna bruksrätterna kännetecknar av att bruksinnehavaren har egendomen i sin besittning och utövar det huvudsakliga brukandet. Partiell bruksrätt ger rätt att bruka egendomen till viss del och gäller exempelvis rätt till jakt och fiske. De renskötsande samerna brukar en större yta än de bofasta samerna gör. Ungefär 40 % av Norges yta berörs av samernas bruksrätt. Renbetesrätten bygger på sedvana som regleras i reindriftslagen. Om inskränkningar görs så att den samiska kulturen hotas kan staten bli skadeståndsskyldig.

¹³⁷ Tomei, M., Swepston, L, *A guide to ILO-convention No. 169*, s. 15 ff.

¹³⁸ SOU 1999:25, s. 19, 114 f.

¹³⁹ SOU 1999:25, s.18, SOU 1986:36, s. 50.

Endast personer av samisk härkomst har bruksrätt till renskötsel. Renbete får förekomma på fjället och på annan utmark.¹⁴⁰

Länge rådde uppfattningen att renbetesrätten gällde inom hela renbetesområdet med vissa begränsningar. Med de s.k. *Korssjödomen* av år 1988 klargjorde Højesterätt att betesrätten gick så långt som sedvana och långvarigt bruk visade. Markägarna i detta mål ansåg inte att betesrätten fanns på privat mark. I och med Korssjödomen gjordes en ändring i reindriftslagen efter beslut av Stortinget. Det osäkra rättsläget var konfliktskapande och i strid mot folkrättsliga förpliktelser, ansåg Stortinget. Reindriftslagens 2:a § ger sedan 1 juli 1996 presumtion för samernas rättigheter inom renbetesområdet. Bevisbördan läggs på markägaren som måste bevisa att egendomen inte användes av samer under lång tid. Inskränkningen av äganderätten ansågs ej strida mot norsk grundlag. En ändring i reindriftslagen gjordes även för att klarlägga vilket brukande av marken som en privat markägare kan göra utan att komma i konflikt med renbetesrätten. Mest konfliktskapande är anläggandet av turistanläggningar som stör samerna mest. Rätten till jakt och fiske gäller endast i samband med renskötseln där den bedrivs vid tillfället. Det framgår ej av lagen om rätten gäller utöver husbehov. Renskötande samer har endast rätt till småviltsjakt medan högviltsjakt är markägarens rätt.¹⁴¹

Ett mål som avgjorts efter Korssjömålet är det s.k. *Aursundensmålet*. Markägarna ansåg att det ej fanns renbetesrätt på deras mark och fick rätt. Højesterätt ansåg att hävd ej förelåg. Bevisbördan på motparten hjälpte ej samerna i detta fall. En expropriering av området är enligt regeringen den lösning som återstår. Först ska avtal med markägaren prövas att genomföras. Samerettsutvalget får förmodligen i uppdrag att gå igenom reindriftslagen och se över de geografiska gränserna. Regeringen visar att är intresserad av att trygga den sydsamiska rennäringen. Regeringen har fått i uppdrag att utforma ett medlingsråd för att lösa framtida konflikter. En specialdomstol, utmarks-kommisionen, inrättades år 1985 för att fastställa om staten är ägare till vissa mark och var gränserna går mellan statlig mark och övrig mark. Även bruksrätten på statlig mark klarlägger domstolen. Efter ratificeringen av ILO-konventionen nr 169 har även lagstiftats om möjlighet för staten att expropriera mark för renskötseln.¹⁴²

Sammanfattningsvis kan sägas att grundlagsskyddet är starkare i Norge än i Sverige. Rätten till jakt och fiske är större i Sverige. Svenska renskötande samer får även jaga högvilt i Sverige. I Norge har lokalbefolkningen större rätt till fiske, framförallt till laxfiske i älvarna.

9.2 Finland

Större delen av de finska samerna bor i det samiska kärnområdet i norra Finland. Ungefär 1500 personer ägnar sig åt rennäring. Området är avgränsat i och med en förordning från år 1973. Icke-samiska jordbrukare äger ca 10 % av det samiska kärnområdet. Övrig mark, vatten och mineralförekomster anses tillhöra staten. Om ingrepp planeras på samiskt område ska finska Sametinget först höras. Jakt- och fiskerätten tillhör markägaren. I några nordliga kommuner kan lokalbefolkningen avgiftsfritt fiska i statliga sjöar och älvar. Kritik har framförts att denna regel ger samerna ett dåligt skydd. Jakt på statlig mark är tillåten för lokalbefolkningen som i detta fall likställs med samer.¹⁴³

¹⁴⁰ SOU 1999:25, s. 65 ff.

¹⁴¹ SOU 1999:25 s. 66 f.

¹⁴² Aa s. 70 ff.

¹⁴³ Aa s. 74.

Enligt rennäringslagen får alla EU-medborgare, som är fast bosatta inom renskötselområdet, bedriva renskötsel. Utredning om samernas rättigheter till land har pågått under många år och i ett betänkande (GrUU 3/1990 rd), framkom att forskning visade att samerna har äganderätt till landområden. Sametinget utreder nu frågan om samiska landrättigheter. Finland har ännu inte ratificerat ILO:s konvention nr 169 p.g.a. samernas otillräckliga rättigheter till land och vatten.¹⁴⁴

9.3 Danmark-Grönland

Hjemmestyret på Grönland fick genom en lag år 1978¹⁴⁵ lagstiftningsbefogenhet inom bl.a. jakt, fiske, handel, miljö, landskapsplanering och kulturpolitik. Mineralfyndigheter på Grönland kontrolleras gemensamt av danska Energidepartementet och *Hjemmestyret*. Mineralintäkter delas lika mellan danska staten och *Hjemmestyret*. Huvudregeln är att danska staten har äganderätt till Grönland, men *Hjemmestyret* har bestämmanderätt över marken. *Hjemmestyret* beslutar om tilldelning av bruksrätt. På en bruksrätt kan en grönländare uppföra byggnader som sedan kan pantsättas och med *Hjemmestyrets* tillåtelse överlåtas. Dessa rättigheter gäller även för inflyttade till Grönland. Inuiterna utgör 85-90 % av befolkningen på Grönland och har därmed en politisk kontroll över det område de har befogenheter över. Av tradition sedan lång tid tillbaka kan ingen grönländare äga mark. Mot denna bakgrund har både *Hjemmestyret* och danska staten ansett att artikel 14 i ILO-konventionen är uppfylld.¹⁴⁶

Kritik har framförts till ståndpunkten att Grönland kommit långt i självständighet jämfört med andra ursprungsfolk. Till exempel så tilldelas även icke-inuiter samma markrättigheter som inuiter på Grönland. Är den generösa hållningen till Grönland bara ett sätt för Danmark att inte göra Grönland självständigt? Danmark är tillsammans med Grönland en territoriell stormakt i Nordatlanten.¹⁴⁷

9 Vilka landrättigheter ska samerna ha?

Att utröna vilka landrättigheter samerna ska ha är ej inom uppgiften för denna uppsats. Eftersom jag påträffat en del åsikter om frågan och det i högsta grad berör ämnet, kan det vara av intresse att nämna några synpunkter. Frågan om självstyre för samerna och landrättigheter är nära förknippat med varandra att det t.o.m. kan vara omöjligt att skilja dem åt.

Lars-Anders Baer vill att samerna ska ha rättigheter att besluta i frågor som påverkar samernas livsföring, kultur och landområden. På sametingets program har erkännande av samer som ett folk tagits upp och en försäkran om att de ska kunna fortsätta att kunna leva på sitt ursprungliga område. Andra punkter är rätten till självbestämmande, rättigheter till land, språk och kultur.¹⁴⁸

Lars-Nila Lasko anser att samerna ska ha full äganderätt. Han menar att det bevis staten lagt fram vid skattefjällsmålet är mycket svagt. Staten grundade egentligen sig på ett enda

¹⁴⁴ Aa s. 75.

¹⁴⁵ Lag nr 577 den 29 november 1978 om Grönlands *Hjemmestyre*.

¹⁴⁶ SOU 1999:25 s. 76.

¹⁴⁷ Alfredsson, G, "The Rights of Indigenous Peoples with Focus on the National Performance and Foreign Policies of the Nordic Countries", *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, s. 531 f.

¹⁴⁸ Baer, L-A, "The Right to Self-Determination and the Case of the Sami", ur *Operationalizing the Right of Indigenous Peoples to Self-Determination*, Aiko m.fl. s. 224 f.

uttalande av Gustav Vasa där han nämnde att allt land, vatten och skog tillhörde staten. Äganderätt ska finnas fram för allt i sameområdet som huvudsakligen är där samerna bor. På en karta skulle man enkelt kunna dra upp gränserna. En egen samisk stat är det inget samiskt parti idag som driver som fråga och inte heller drivs denna fråga i något annat nordiskt land.¹⁴⁹

Tomas Cramér hävdar att samerna äger skattefjäll i Jämtland. Högsta domstolens resonemang är inte övertygande. Bland annat tog staten upp att det ej enbart var renarna som betade där utan bönder som hade hästar som även betade på skattefjäll. Tomas Cramér menar att eftersom det ej var någon konflikt mellan samerna och svenskarna om det så visar det att samerna överlät betesrätt eller hade en överenskommelse med bönderna. Kronan har ej rätt till fjällen norr om Jämtland. Staten åberopade ett påbud om skogarna från 1683. Det fanns ingen riksgräns förrän 1751. Det var inte möjligt för en kung att lagstifta över ett område där han inte hade odelad suveränitet. Därför gäller inte påbudet.¹⁵⁰

I en artikel resonerar Jens Dahl om ursprungsfolks levnadssätt. Han framhåller att ursprungsfolk ofta lever i samhällen där de ej livnär sig på jordbruk. Landbesittning handlar ofta om att använda lämpliga naturresurser än om att besitta exklusiv kontroll över ett område. Ursprungsfolk utövar ett kollektivt bruk där tillträdet till landområdet definieras genom ett medlemskap i gruppen, medan staters definition bygger på privat äganderätt. Ursprungsgruppers definition av land jämfört med staternas är därmed helt skilda. Jens Dahl anser att det finns en risk med att låta ursprungsgrupper få äganderätt över land i den statliga bemärkelsen. Han framhåller att det är dumt att vara naiv och undervärdera trycket från olika privata företag som vill exploatera området. För ursprungsgrupperna kan det betyda att de är fångna mellan valet att i längden kunna bevara landområdet intakt eller att snabbt kunna få en inkomst och utveckla nya projekt. Det finns ingen anledning till att anta att ursprungsfolk är mindre benägna till utveckling än andra grupper. Jens Dahl refererar till IWGIA:s¹⁵¹ projekt med ursprungsfolk i Amazonas djungler i Peru. Exempelvis inuiterna på Grönland gjorde våldsamt motstånd mot mineralbrytning, men när de fick en viss självständighet svängde attityden till den motsatta. Han vill därmed inte döma ursprungsfolken som har landrättigheter men visa att det får konsekvenser och att det är ändå viktigt att ursprungsfolken får sina land - rättigheter erkända.¹⁵²

Vilka landrättigheter samerna ska ha har aldrig utretts av staten. De utredningar som finns belyser ett visst område exempelvis om en konvention uppfylls eller hur samernas folk- rättsliga ställning är. Det har betonats i utredningarna att samernas rättigheter till land ej ryms inom utredningen. Sveriges eventuella anslutning till ILO:s konvention nr 169 har satt en viss press på staten att åtminstone utreda vilka landområden samerna av tradition besitter.

¹⁴⁹ Intervju med L-N Lasko den 14/12-00.

¹⁵⁰ Intervju med Tomas Cramér den 5/12-00.

¹⁵¹ IWGIA är en "Non Governmental Organisation" och står för International Work Group for Indigenous Affairs.

¹⁵² Dahl, J, "Indigenous peoples and land tenure", ur Horn, F, *Economic, Social and Cultural Rights of The Sami*, s. 59 ff.

11 Sammanfattande analys

11.1 Inledning

Samerna har sedan mycket lång tid tillbaka levt i Sverige, Norge, Finland och f.d. Sovjetunionen. Riksdagen har uttalat att de svenska samerna är ett ursprungsfolk. Tidigt fick samerna erfara hur olika grannfolk eller kungar trängde undan dem eller krävde dem på skatt. I Sverige blev under medeltiden birkarlarna skatteindrivarna fram till dess att Gustav Vasa genom lappfogdar drog in skatt från samerna till kronan. Kontrollen på samerna ökade och i början på 1600-talet anlades fasta kyrk-, marknads- och tingsplatser. Under häxprocesstiden angreps naturtron och trolltrummor förstördes och nåider blev brända på bål om de vägrade att överge sin egen tro. Samerna skulle kristnas och skolor byggdes och under lång tid bedrevs undervisningen på svenska. Genom lappmarksplakatet och hävdandet av parallellteorin uppmuntrade kronan nybyggarverksamhet i Lappmarken. Skattetrycket på samerna ökade och lappfogdarna fick efter hand allt mer att säga till om.

Under 1700-talet hade allt fler samer blivit bofasta och blandats med majoritetsbefolkningen. Under enväldestiden förändrades attityden mot samerna och blev allt mer negativ. Exempelvis ansågs nomadernas barn ej lämpliga för att delta i undervisning. Nybyggarkolonisationen ökade på 1800-talet och genom industrialiseringen kom fler naturrikedomar att exploateras. Samerna blev en allt större minoritet i sitt eget område och deras roll som ”skattedragare” minskade. Vissa personer kämpade för samerna rättigheter och tillkomsten av odlingsgränsen och renbeteslagarna gav renskötarna ett visst skydd. Endast de icke-renskötande samernas situation behandlades och en motion år 1899 angående de icke-renskötande samernas situation avslogs. I början på 1900-talet blev kraven från de icke-renskötande samerna allt större. Samtidigt krävde renskötarna en starkare rätt till marken. 1928 års renbeteslag tog enbart hänsyn till de renskötande samerna och i och med det så uppstod en delning mellan samerna som har återverkningar än idag. Början på 1900-talet präglas av både en begynnande frihetskamp för samerna och en nedvärderande syn på samerna. I mitten på 1950-talet organiserar samerna sig och verkar fortfarande via sina organisationer. Tillkomsten av Sametinget år 1993 skedde strax innan staten beslutade om att tillåta småviltsjakt på områden ovanför odlingsgränsen och ren- betesfjällen.

Samerna har som ett ursprungsfolk, genom historien, utsatts för utnyttjande i form av ålagda skatter och ett undanträngande från sin ursprungliga mark genom nybyggarkolonisation. Samerna har haft svårt att hävda sig mot nationalstaten och har ej varit representerade i något nationellt forum förrän år 1993.

11.2 Landrättigheter

Det har hävdats från statsmaktens sida att samerna ej har äganderätt till den mark de idag brukar. Ett brev av Gustav Vasa från 1500-talet styrker den tesen genom att Gustav Vasa påstår att ägor som ej bebyggt hörde kronan till. Kungarna utfärdade även skyddsbrev för samerna. I och med avvitrningen och nybyggarverksamheten försvann skatteländ från samerna. Lappkodicillen är den första konventionen för samerna. Konventionen reglerar samernas överflyttningar mellan Norge och Sverige med syftet att undvika konflikter. Äganderätt uttrycks genom att ingen lapp får äga land mer än i ett av länderna.

RNL reglerar idag endast de renskötande samerna situation och endast bruksrätten. Övriga samer har ingen rätt till den jord deras förfäder har brukat. Genom skattefjällsdomen är det fastställt att nyttjanderätten är stark och att den består av rätt till renskötsel, jakt, fiske och virke till husbehov. Bruksrätten gäller endast för renskötselrätten och en kollektiv samisk rätt till jorden har aldrig prövats i svensk rätt. I skattefjällsmålet prövades äganderätten, till några skattefjäll i norra Jämtland, för de flesta samebyar i Sverige och ett hundratal enskilda samer. I områden norr om Jämtland är rättsläget fortfarande oklart om vem som är ägare till de gamla skatteländen. Begreppet ägande kan avse hela den samiska gruppen kollektivt, samebyar, eller den enskilde samens.

11.3 Svensk jurisdiktion och praxis och folkrätten

Grundlagen stadgar om egendomsskydd i 2 kap. 18 § RF och rätten till etnicitet enligt vad som följer av 1 kap. 2 § 4 st : ”Etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv bör främjas”. Stadgande om icke-rasdiskriminering finns i 2 kap. 15 § och lyder enligt följande: ”Lag eller annan föreskrift får ej innebära att någon medborgare missgynnas därför att han med hänsyn till ras, hudfärg eller etniskt ursprung tillhör en minoritet”. I grundlagen finns även ett ”väsentlighetskriterium” vid avgörandet om föreskrift står i strid med grundlagen (11 kap. 14 § RF). Enligt grundlagen finns det ett skydd för äganderätt, bibehållandet av etniskt ursprung och skydd mot etnisk diskriminering.

Skattefjällsmålet avgjordes av Högsta domstolen, som konstaterade att samerna ej har äganderätt till ett antal renbetesfjäll i norra Jämtland. Däremot framhölls att samerna hade en stark bruksrätt och som ovan nämnts att rättsläget är oklart vad gäller skattefjäll norr om Jämtland. Kaisa Koripjaakk-Labbas forskning visar att fram till mitten på 1750-talet hade samerna i norra Finland äganderätt till skatteland motsvarande böndernas äganderätt till sina hemman. Nils Johan Päiviö har gjort en motsvarande forskning i norra Sverige och kommit fram till samma resultat.

Renbetesmålet, som avgjorts i första instans, visar att det är svårt för samerna som har bevisbördan att bevisa att de under 90 års tid har varit med sina renar på vinterbete på ett visst område. Renskötselområdet är inte fastställt och utredningen om ILO konventionen nr 169 har därför lagt fram ett förslag om att en gränsdragningskommission ska tillsättas för att fastställa vinterbetesgränserna. En kommission är ännu ej tillsatt.

Inom folkrätten finns åtskilliga konventioner och deklamationer som samerna kan använda för att hävda äganderätt och stark bruksrätt till de områden de idag brukar. I stort kräver samerna äganderätt för de gamla skatteländen och stark bruksrätt för vinterbetesmarker som ligger utanför åretruntmarkerna. Fallet *Lubicon Lake Band* visar att en konvention mycket väl kan skydda ett ursprungsfolks rättigheter. Skillnaden mellan The Band och de svenska samerna är att The Band lever i ett relativt ostört område och ej är integrerade med den övriga kanadensiska befolkningen. Däremot består the Band av en liten grupp indianer på ca 500 personer medan den renskötande samegruppen är betydligt större.

Även om fallen *Kitok* och *Ilmari Länsman* ej fick gehör i HRC, så är det inget hinder för att samerna i fortsättningen kan hävda kulturella skäl. Fallet *Kitok* är speciellt p.g.a. att det var en sameby som beslutade att Ivan Kitok inte skulle få tillbaka sitt medlemskap i samebyn. Stadgandet som samerna använde sig av har staten stiftat. I fallet *Ilmari Länsman* ansåg kommissionen att intrånget ej medförde avsevärda skador för samerna. HRC markerade med

att framhålla att om stembrytningen skulle utvidgas i framtiden kan det komma att bryta mot artikel 27 i CCPR.

Äganderätt finns stadgat i Europakonventionen (ECHR) i artikel 1 i tilläggsprotokoll 1. Fallet *Könkämä och 38 andra samebyar* togs ej upp till prövning eftersom alla inhemska medel ej hade uttömts. Kommittén konstaterade emellertid att artikel 1 i tilläggsprotokoll 1 var tillämplig på inkräktandet på jakt- och fiskerätt för samerna. Därmed hade fallet kunnat prövas i Europadomstolen. Det hade varit intressant att få detta fall prövat eftersom det skapar en stor olägenhet för många samer och inkräktar på gamla rättigheter som samerna haft sedan urminnes tid.

Icke-rasdiskriminering regleras i konventionen om utrotande av alla former av rasdiskriminering (ICERD). Attityden till ursprungsfolk som avvikande, mindre värda och primitiva uppmärksammas i de internationella organen. Det finns pågående fall där ursprungsfolk åberopar rasdiskriminering, vilket innebär att det snart kan visa sig hur ursprungsfolk kommer att bedömas avseende rasdiskriminering.

I ILO:s konvention nr 169 betonas ursprungsfolks markrättigheter. Den svenska utredningen kom fram till att bruksrätt är tillräckligt till samerna för att vara i överensstämmelse med konventionen. RNL strider därmed ej mot konventionen och samerna behöver ej tilldelas äganderätt. Icke-renskötande samer behöver staten ej heller ta hänsyn till i detta fall. Utredaren tolkar konventionen på detta sätt men det är ej säkert att resonemanget skulle hålla vid en prövning.

Svensk grundlag ger ett skydd för ursprungsfolks markrättigheter och stämmer överens med våra folkrättsliga åtaganden. Däremot visar praxis att lagen står på statens eller markägarnas sida. RNL skyddar enbart de renskötande samernas näring och kan därmed ej stämma överens med konventioner om icke-rasdiskriminering och äganderätt.

11.4 Diskriminering

Renbeteslagen från 1928 anser jag vara klart diskriminerande för den grupp av samer som inte är renskötare. Oavsett om lagen kom till för att splittra samegruppen eller inte, så måste statsmakten se över konsekvenserna av en lag. I detta fall beslutade riksdagen om hur renskötseln skulle bedrivas och att endast medlemmar i en sameby kunde få ägna sig åt rennäring. Konsekvenserna har blivit en uppdelning i renskötande och icke-renskötande samer, vilket har resulterat i motsättningar inom gruppen. De rättigheter som en renskötande same har att nyttja den mark hans förfäder har brukat genom renskötsel, fiske och jakt, tillkommer ej den icke-renskötande befolkningen. Om en person i en sameby väljer att studera och arbeta inom det svenska samhället, förlorar han/hon alla de rättigheter som en medlem i samebyn har. Den mark som samerna brukar idag räcker inte till alla samer att bedriva renskötsel på och många samer är integrerade i det svenska samhället och skulle inte välja det förhållandevis tunga arbetet som renskötseln innebär.

Attityder från statens sida, i synen på samefrågorna, kom fram i skattefjällsmålet. Om rättigheten till mark säger staten att den ej tog mark från samerna utan förvärvade äganderätt till herrelös mark. I slutet på 1700-talet visade myndigheterna att marken var statens genom avvittringarna medan man medger att förhållandena möjligtvis är annorlunda i norra Sverige. Samernas passivitet inför olika myndigheter visar, enligt staten, att de inte brytt sig om att bli av med vissa områden. Hur kan ett ursprungsfolk som behandlats nedvärderande under lång

tid vilja tro att staten ska hjälpa dem? Jag finner statens resonemang om herrelöst land och samernas passivitet grundlöst. De visar en nedvärderande attityd till samerna.

I renbetesmålet lades bevisbördan på sameparten och de förlorade. I Norge ingrep regeringen i ett motsvarande fall och vände på bevisbördan med presumtion för samerna. Här är ILO-konventionen viktig för att den bl.a. stadgar om fri rättegång för ursprungsfolk. Det är inte rimligt att samerna ska bekosta så omfattande rättegångar som dessutom handlar om att klarlägga rättsläget i markfrågan. Det är en diskriminering mot gruppen att de ej har råd att försvara sig. Ännu en gång kan detta förhållande leda till passivitet och staten kan än en gång hävda att samerna ej har visat intresse för sina rättigheter.

I fallet Kitok, som överklagades till HRC, påstår staten bl.a. att icke-samer är assimilerade och att konflikten är mellan Ivan Kitok och samebyn. Påståendet om assimilation anser jag vara grundlöst. Åtskilliga samer som lever i majoritetssamhället är väl integrerade i den samiska kulturen. Påståendet om att konflikten är mellan Ivan Kitok och samebyn gör att det är lätt att misstänka att staten vill ha motsättningar mellan samerna. RNL och stadgandet om att samebyn avgör om medlemskap är stiftad av riksdagen.

11.5 Slutord

I denna uppsats försöker jag att belysa vilka markrättigheter samerna har. Sammanfattningsvis har samerna haft det svårt att hävda sina markrättigheter. En opartisk utredning borde tillsättas för att utreda vilka markrättigheter samerna ska ha och samerna borde själva få besluta i frågor som rör dem. Fria rättegångar vid tvister om markrättigheter är en grund för att samerna ska kunna driva sina frågor. Jag efterlyser från samesidan att de ska åberopa folkrättsliga konventioner och deklARATIONER i sina tvister. När attityden från statens sida är att ett brev från en kung på 1500-talet styrker att samerna ej har äganderätt till den mark de brukar är det andra forum som ska användas. Ska ett brev från en kung på 1500-talet kullkasta ett helt folks rättigheter?

Käll- och litteraturförteckning

Källor:

Otryckta källor:

Intervju med Lars-Nila Lasko den 14/12-00.

Intervju med Tomas Cramér den 5/12- 00.

Tryckta källor:

Offentligt tryck:

Proposition 1992/93:32, Om samerna och samisk kultur m.m.

SOU 1922:10, Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling.

SOU 1975:100, Samerna i Sverige.

SOU 1986:36, Samernas folkrättsliga ställning.

SOU 1989:41, Samerätt och sameting.

SOU 1999:25, Samerna-ett ursprungsfolk i Sverige.

NOU 1997:5, Urfolks landrettigheter etter folkerett og utenlansk rett.

Litteratur:

Alfredsson, Gudmundur, "Indigenous populations, protection", Encyclopedia of Public International Law, Volym 2, Amsterdam 1995.

Alfredsson, Gudmundur, "Minimum Requirements for a New Nordic Same Convention", Nordic Journal of International Law 68: 1999.

Alfredsson, Gudmundur, "The Rights of Indigenous Peoples with Focus on the National Performance and Foreign Policies of the Nordic Countries", Zeitschrift fur ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, nr 2 1999.

Alfredsson, Gudmundur, "Ratificera ILO konventionen", Fjärde Världen, årgång 17, 1-2/2000.

Anaya, S., James, *Indigenous Peoples in International Law*, Oxford University Press Inc, New York 1966.

Baer, Lars-Anders, "The Right to Self-Determination and the Case of the Sami", *Operationalizing the Right of Indigenous Peoples to Self-Determination*, edited by Pekka Aikio och Martin Scheinin, Institute for Human Rights, Åbo AcademiUniversity, Åbo 2000.

Barnes, C, Olsthoorn, M, *The Framework Convention for the Protection of National Minorities. A guide for Non-Governmental Organizations*, Minority Rights Group, London 1999 (ISBN 1 897693 92 3).

Bengtsson, Bertil, "Varför ska samerna hindras att förfoga över sin egendom?", Samefolket nr 1/1994.

- Bengtsson, Bertil, "Småviltsjakten från civilrättslig och statsrättslig synpunkt", Beslutet om småviltsjakten-en studie i myndighetsutövning, rapport utgiven av Sámediggi-Sametinget, 1994.
- Bengtsson, Bertil, "Några samerättsliga frågor", Svensk Juristtidning nr 1/2000.
- Cramér, Tomas, *Samernas Vita Bok*, vol 1 1966.
- Dahl, Jens, "Indigenous peoples and land tenure", red. Horn, Frank, *Economic, Social and Cultural Rights of the Sami*, The Northern Institute for Environmental and Minority Law, Rovaniemi 1998.
- Dijk, van P., Van Hoof, G.J.H., *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, andra upplagan, Kluwer Law and Taxation Publishers, Deventer, The Netherlands, 1990.
- European Commission of Human Rights Decisions and Reports, vol. 87 A, Counsel of Europe, 1997.
- Fjällström, Phebe, *Samernas samhälle i tradition och nutid*, andra upplagan, P.A. Norstedt & Söners förlag, Värnamo 1986.
- Johansson, Dahre, Ulf, *Sverige och samerna-Sameting, urminnes hävd och mänskliga rättigheter*. Uppsats, Lund 1994.
- Korpiaakko-Labba, Kaisa, *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland*, Juristförbundets förlag, Helsingfors 1994.
- Krause, Catarina, Alfredsson, Gudmundur, "Artikel 17", *The Universal Declaration of Human Rights*, red. Eide, Asbjörn, Alfredsson, Gudmundur, Kluwer Law International, Hague, The Netherlands, 1999.
- Lasko, Lars-Nila, *Skattefjällsmålet-Högsta Domstolens dom*, Nordiskt samiskt institut, Guovadageaidnu 1992.
- Lundmark, Lennart, *Uppbörd, utarmning, utveckling*, distribution: Arkiv, Box 1559, 221 01 Lund, Lund 1982.
- Lundmark, Lennart, *Så länge vi har marker*, P.A. Norstedts & Söner AB, Stockholm 1999.
- Minority Rights Handbook, Lavitan Human Rights Quartely 5/6 1998, Human Rights Institute of the University of Lavia, Faculty of Law.
- Myntti, Kristian, *Minoritetens och urfolks politiska rättigheter*, utgiven av Nordiska Institutet för Miljö- och minoritetsrätt, Lapplands Universitet, Rovaniemi 1998.
- Mörner, Magnus, "Samers och indianers rätt till jorden-en historisk jämförelse inför Högsta domstolen", Historisk tidskrift, 1980.

Päiviö, Nils, Johan, "Lapps kattelanden i Jukkasjärvi och deras utveckling", Diedut nr 1/2000.
Rask, Lars, *Samerna ett gränslöst folk*, Utbildningsförlaget brevsolan, Stockholm 1991.

Report of the United Nations Seminar on the Effects of Racism and Racial Discrimination on the Social and Economic Relations between Indigenous Peoples and States. U.N. Doc. E/CH. 4/1989/22, HR/PUB/89/5 at 5 (1989).

Ruong, Israel, "Historisk återblick rörande samerna", särtryck ur SOU 1975:100.

Roung, Israel, *Samerna i historien och nutiden*, Bonniers fakta, fjärde upplagan, Stockholm 1982.

Rönn, Gunnar, *The land of the lapps*, Saxon & Lindström förlag, Stockholm 1961.

Scheinin, Martin, "The Right to Enjoy a Distinct Culture: Indigenous and Competing Uses of Land", red. Orlin, Teodorem m.fl. *The Jurisprudence of Human Rights Law: A Comparative Interpretive Approach*, Institute for Human Rights Åbo Akademi University, Åbo 2000.

Sjölin, Rolf, *Samer och samefrågor i svensk politik: en studie i icke-makt*, egen distribution i samarbete med Institutionen för Samiska vid Umeå universitet, Gällstad 1996.

Spiliopoulou, Åkermark, Athanasia, *Justification of Minority Protection in International Law*, Iustus förlag, Juridiska Föreningen i Uppsala, Uppsala 1997.

Tomei, Manuela, Swepston, Lee, *Indigenous and Tribal Peoples: A Guide to ILO Convention No. 169*, Policies for Development Branch Equality and Human Rights Coordination Branch, International Labour Office, Geneve 1996.

Thornberry, Patric, *International Law and the Rights of Minorities*, Oxford University Press Inc, New York 1991.

Rättsfall:

NJA 1981 s. 1, Skattefjällsmålet.
Mål nr T 88/90 vid Svegs tingsrätt, Renbetesmålet.

Från HRC:

Lovelace v Canada, communication No. 24/1977.
Lubicon Lake Band v Canada, communication No. 176/1984.
Kitok v Sweden, communication No. 197/1985.
Ilmari Länsman v Finland, communication No. 511/1992.

Från Europadomstolen:

Könkämä and 30 other saami villages v Sweden, application No. 27033/95.

Lagar och förordningar:

Lov om reindrift, den 9 juni 1978, nr 49, Norges Lover 1685-1983, Lovsamlingsfundet ved det juridiske fakultet universitet i Oslo, 1983.

Lag nr 577 den 29 november 1978 om Grönlands Hjemmestyre, Karnovs lovsamling, 1998, vol. 1, Förlaget Thomson Information A/S. Köpenhamn 1998.

Miljöbalken (1988:808), Sveriges Rikes Lag, Olle Höglund, Norstedts Juridik, Uppsala 2000.
Regeringsformen (1994:1483), Sveriges Rikes Lag, Olle Höglund, Norstedts Juridik, Uppsala 2000.

Rennäringsförordning SFS 1993:384.

Rennäringslag, SFS 1971:437.

Sametingslag, SFS 1992:1433.

Skogsvårdslag (1979:429), Sveriges Rikes Lag, Olle Höglund, Norstedts Juridik, Uppsala 2000.

Konventioner:

Första Bihang eller Codecill till Gränsse Tractaten emellan Konunga Rikene Sverige och Norge, Lappmännen beträffande, ur Cramer, Tomas, Pravitz, Gunnar, Studier Renbeteslagstiftning, PA Norstedt & Söners förlag, Stockholm 1970.

ILO:s konvention nr 169, International Labour Organization (ILO), Geneve 1991.

Internationella konventionen om utrotande av alla former av rasdiskriminering, (International Convention on the Elimination of all forms of Racial Discrimination, ICERD), FN 1965.

Konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, (European Convention for the protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ECHR), Europarådet 1950.

Konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter, (The International Covenant on Civil and Political Rights, CCPR), FN 1966.

Ramkonventionen, (The Framework Convention for the Protection of National Minorities), Europarådet 1994.

Deklarationer:

FN:s deklARATION om de mänskliga rättigheterna, (Universal Declaration of Human Rights, UDHR), FN 1948.

Deklarationen om sociala framsteg och utveckling, (Declaration on Social Progress and Development), FN 1969.

Internet:

Karta från Naturvårdsverket, renskötselområdet, www.environ.se,12/1-00